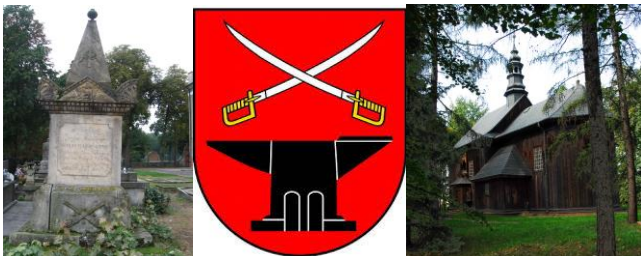

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

ZAŁĄCZNIK DO UCHWAŁY
RADY GMINY KOWALA NR XLVI.302.2018
Rady Gminy Kowala z dnia 25 maja 2018 roku

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

OPRACOWAŁ:

UZGODNIONO:

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Kowala 2017

Spis treści

1.Wstęp	4
2.Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	7
3.Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	8
4.Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	19
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	19
4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017	19
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.....	21
4.1.3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030.....	22
4.2.Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	22
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020	22
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020	26
4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego	27
4.2.4.Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015	28
4.2.5. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2020 r.....	31
4.2.6. Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2016-2019	32
4.2.7. Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Wspólny Trakt” na lata 2016-2023	33
5.Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	35
5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	35
5.1.1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Kowala	35
5.1.2.Miejscowy Plan zagospodarowania Przestrzennego Gminy Kowala.....	37
5.1.3. Strategia Rozwoju Gminy Kowala na lata 2015-2022.....	38
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Kowala ..	40
5.2.1.Charakterystyka Gminy Kowala.....	40
5.2.2.Rys historyczny Gminy Kowala.....	43

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Kowala	46
5.4. Zabytki objęte ochroną prawną.....	54
5.5. Zabytki nieruchome.....	56
5.6. Obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne.....	62
5.7. Zabytki ruchome	63
5.8. Zabytki archeologiczne.....	67
5.9. Zabytki w zbiorach muzealnych.....	69
5.10. Dziedzictwo niematerialne	70
5.11. Miejsca Pamięci Narodowej.....	71
5.12. Gminna Ewidencja Zabytków dla Gminy Kowala	73
6. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń	76
7. Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2010-2013	77
8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Kowala. Analiza szans i zagrożeń	77
9. Założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2017-2020	80
10. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	83
11. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	85
12. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	86
Podstawowa bibliografia	91
Załącznik nr 1 Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla Gminy Kowala.....	92
Załącznik nr 2 Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie Gminy Kowala	97

1. WSTĘP

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Dziedzictwo kulturowe to istotny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są nie tylko materialnym śladem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego otoczenia człowieka. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

Na krajobraz kulturowy składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka. Są to pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

W działaniach samorządów lokalnych, podobnie jak w polityce państwa, istotne jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego oraz powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego. Sprawny i skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami powinien odbywać się przy udziale samorządów, właścicieli i użytkowników zabytków oraz mieszkańców i wspólnot lokalnych.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U.2017 r., poz. 2187) nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy). Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar gminy i często przesądza o jej atrakcyjności.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska badawcze i naukowe, szkoły podstawowe, przedszkola publiczne i niepubliczne z terenu gminy, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym.

Opracowanie i uchwalenie gminnego programu opieki nad zabytkami nie powinno być traktowane jedynie jako realizacja przez gminę zadania ustawowego. Programy

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

mają bowiem służyć rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Inne ważne cele gminnego programu opieki nad zabytkami wskazane przez ustawodawcę (np. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe czy tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami) sprawiają, że program ten może pełnić ważną rolę społeczną, a jego konsekwentna realizacja stać się istotnym czynnikiem rozwoju gminy.

Program opieki nad zabytkami powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania powinny być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Jednocześnie mogą przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności regionów, podniesienia konkurencyjności oferowanych produktów turystycznych, a także szerszego od dotychczasowego wykorzystania potencjału związanego z zachowanym dziedzictwem kulturowym.

Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, może też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną, zacieśnia procesy integracyjne w społeczności lokalnej, minimalizując niektóre negatywne skutki globalizacji.

Współpraca środowisk samorządowych i konserwatorskich przy realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinna przynieść wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, poprawa stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, rozwój społeczno-gospodarczy.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Z realizacji programu wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu. (wstęp opracował Narodowy Instytut Dziedzictwa)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2017-2020 zawiera aktualizację zapisów w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2010-2013.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami nakładają na gminę przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U z .2017, poz. 2187.). Zgodnie z art. 87 ust. 1 w/w ustawy wójt/burmistrz/prezydent miasta sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Program ten podlega uchwaleniu przez radę gminy po

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Po zatwierdzeniu dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu burmistrz sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, T.J.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opieka nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Deklarację ochrony dziedzictwa narodowego oraz stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.):

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Rzeczpospolita Polska przyjęła w drodze ratyfikacji akty prawne o znaczeniu międzynarodowym określające zasady i sposób dbałości o zachowane materialne dziedzictwo kulturowe. Dokumenty te są większością deklaracjami bądź konwencjami. Najważniejsze z nich to:

- Karta Ateńska, czyli postanowienia konferencji w Atenach sporządzona 30 października 1931 r.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego przyjęta w Hadze 14 maja 1954 r.
- Karta Wenecka, czyli Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Miejsc Zabytkowych sporządzona w Wenecji w 1964 r.

Definiuje pojęcia: restauracji i konserwacji wskazując ich granice, warunki oraz zasady realizacji;

- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r.

Wprowadziła pojęcie „dziedzictwa kulturowego” obejmującego:

- zabytki, pod którymi rozumie się dzieła architektury, monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- zespoły i miejsca zabytkowe - budowle oddzielne lub łączne, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe - dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również sfery, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Instrumentem służącym do realizacji celów Konwencji jest Lista Dziedzictwa Światowego.

- Międzynarodowa Karta Ochrony Ogrodów IFLA-ICOMOS sporządzona 21 maja 1981 r.
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast historycznych ICOMOS sporządzona w październiku 1987 r.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 r.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. - (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz.564) dotycząca dziedzictwa archeologicznego. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania przestrzennego.

Definiuje ona niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Zawiera trzy listy:

- Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony;
- Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- Rejestr programów, projektów i działań mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego („Rejestr Najlepszych Praktyk”).

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity: Dz.U. z 2017 r. poz. 1875, z późn. zm.) art. 7 ust. 1 pkt 9 Gmina realizuje zadania własne mające na celu zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, obejmujących m.in. sprawy kultury w tym, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

z dnia 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. 2017, poz. 2187) Zgodnie z art. 3 pkt 1 zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

OCHRONA ZABYTKÓW polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu (art. 4):

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

OPIEKA NAD ZABYTKIEM sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

OCHRONIE I OPIECE, BEZ WZGLĘDU NA STAN ZACHOWANIA PODLEGAJĄ (art. 6, ust. 1):

zabytki nieruchome będące, w szczególności (art. 6 ust. 1pkt 1):

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami, i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytki ruchome będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U z 2012 r. poz.642 i 908 oraz z 2013 r. poz. 829),

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

zabytki archeologiczne będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- pozostałościami terenowymi pradziejowego historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6, ust. 2).

FORMAMI OCHRONY ZABYTEKÓW SĄ (art. 7):

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- (1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z 2016r. poz.1330 wszedł w życie 25 listopada 2016r) wprowadziła utworzenie i prowadzenie przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego **Listy Skarbów Dziedzictwa**. Wpis na Listę będzie nową formą ochrony zabytków. Cechą szczególną Listy, poza podmiotem ją prowadzącym, będzie to, że znajdują się na niej zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Wpis zabytku ruchomego na Listę będzie się odbywać na drodze decyzji wydawanej przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku. Z wpisem zabytku na

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Listę będą wiązać się określone obowiązki spoczywające na jego właścicielu. Będzie on zobowiązany m.in. powiadomić ministra w przypadku np. uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku. Minister będzie miał zaś uprawnienie do badania takiego zabytku w miejscu, w którym się on znajduje.

Sam zabytek powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą, pożarem i innymi zagrożeniami, a w czasie transportu powinien podlegać stałej ochronie fizycznej. Szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu. W przypadku zabytków wpisanych na Listę została wyłączona możliwość wydania wielokrotnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę.

Osoba dysponująca zabytkiem wpisanym na Listę będzie mogła ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich. Ponadto w przypadku takich zabytków pojawi się możliwość ubiegania się o dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, w którym zabytek ma być przechowywany. Dodatkowym uprawnieniem właściciela lub posiadacza zabytku będzie możliwość wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury.

Ten akt prawny został ogłoszony w Dzienniku Ustaw w dniu 24.08.2016 r., wszedł w życie 25 listopada 2016 r.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16).
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18).
- obowiązek prowadzenia przez wójta miasta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4).
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71).
- prawo ubiegania się przez gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącym własnością tej jednostki (art. 73).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- prawo udzielania przez radę gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81).
- sporządzanie przez wójta i przyjmowanie przez radę gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata wójt przedstawia sprawozdanie radzie gminy (art.87).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2016 r. poz. 2147, 2260 z późn. zm.) art. 29, ust. 2, Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. Art.68, ust. 3 Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku, jeżeli nieruchomość jest sprzedawana: Ustalona, zgodnie z art. 67, cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50 %. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę;
- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) art. 53, ust. 4, pkt 2: Decyzje, o których mowa w art. 51 ust. 1, wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków –w odniesieniu do obszarów obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2014 r., poz. 1446, z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. z 2017 r., poz. 1332) Art. 39:

1/ Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/ Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4/ Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Nie zajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych;

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2017 r. poz. 862) Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (j.t. Dz. U. z 2016 r. poz. 1817) prowadzenie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego oraz podtrzymywania tradycji narodowej i rozwoju świadomości kulturowej jest działalnością pożytku publicznego.
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2017, poz. 1023)

Ustawa ta stanowi pierwszy akt prawny poświęcony w całości ważnemu zagadnieniu rewitalizacji. Ustawa wprowadza nowe rozwiązania, które mają uporządkować proces rewitalizacji, zdefiniować najważniejsze pojęcia i zagadnienia, a także wprowadzić jednolitą ścieżkę proceduralną dla tworzenia gminnych programów rewitalizacji. [Ustawa o rewitalizacji](#) stworzyła ramy prawne dla rewitalizacji w Polsce. Zawarte w niej regulacje mają zachęcać coraz więcej samorządów do prowadzenia tego procesu. Jej zapisy uporządkowały pojmowanie rewitalizacji. Powinna być ona dobrze zaplanowana i uwzględniać sferę społeczną, gospodarczą i przestrzenną. Rewitalizacja nie jest jedynie remontem, modernizacją czy odbudową, ale kompleksowym, wielowymiarowym procesem, którego głównym celem jest trwałe podniesienie jakości życia na obszarze zdegradowanym. Musi

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

więc zawierać dopasowane do danego miejsca działania aktywizacyjne, edukacyjne, kulturalne, integrujące lokalną społeczność.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2017 r. poz. 972)
- Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642)

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2015 r. poz. 1446 z późn. zm.)

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również w rozporządzeniach:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017r. w sprawie dotacja celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków Dz.U.2017.1674.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2017 poz. 1265)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2004 r. Nr 124, poz. 1304),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 r. Nr 212, poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113 poz. 661),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U.2011r., Nr 89,poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 r. nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz.U. z 2015r. Poz. 979),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004 r. Nr 30,poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1302).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r., poz. 1275).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.

Rada Ministrów w dniu 24.06.2014 r. podjęła uchwałę Nr 125/2014 w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”, przedłożoną przez ministra kultury. Program pozwala ujednoczyć politykę konserwatorską w wymiarze ogólnokrajowym oraz ułatwia skoordynowanie działań wielu podmiotów skoncentrowanych na ochronie zabytków, tj.: organów konserwatorskich, instytucji kultury i osób prywatnych zaangażowanych w społeczną opiekę nad zabytkami. Celem głównym jest „Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”. Jest on realizowany za pośrednictwem celów szczegółowych. Najważniejsze to:

Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce:

- porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych;
- przygotowanie ratyfikacji „Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego”;
- wypracowanie jednolitych standardów działań konserwatorskich w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych;
- wzmocnienie ochrony krajobrazu kulturowego;
- opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych;
- przygotowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków;
- realizacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków (chodzi o osiągnięcie większego efektu niż wynika to z sumy podjętych działań):

- zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków przez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach;

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- wypracowanie standardów pozwalających na lepszy przepływ informacji między organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w ich sąsiedztwie;
- podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków;
- merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze i edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji:

- przygotowanie ratyfikacji „Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa”, Faro 2005;
- budowanie świadomości społecznej dotyczącej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania tożsamości narodowej i społeczności lokalnych;
- promocja dziedzictwa za pośrednictwem internetu;
- zwiększenie i ułatwienie dostępu do zasobu dziedzictwa.

Ponadto Krajowy Program zakłada realizację tzw. zagadnień horyzontalnych czyli tematów priorytetowych. Wśród nich należy zwrócić uwagę na:

- konieczność dostosowania prawa i praktyki ochrony zabytków w Polsce do standardów międzynarodowych – ochrona zabytków ruchomych, wdrożenie podejścia krajobrazowego, w tym podkreślenie roli parków kulturowych;
- zwiększenie efektywności ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w ich otoczeniu;
- zwiększenie zaangażowania samorządów w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków;
- działania administracyjne na rzecz zwiększania dostępności obiektów zabytkowych dla osób niepełnosprawnych.

Wdrażanie programu zakłada ścisłą współpracę Generalnego Konserwatora Zabytków (działającego w imieniu ministra kultury i dziedzictwa narodowego), wojewódzkich konserwatorów zabytków, urzędu obsługującego ministra kultury

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

i dziedzictwa narodowego, urzędów wojewódzkich oraz Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Narodowego Muzeum Morskiego – instytucji wdrażających program.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r., jej przedłużenie czyli „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” przyjęto w 2005 roku.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 z 2005 r. wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”. W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.
- Rozwój kolekcji muzealnych. Dotyczy zwłaszcza zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.1.3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

W szczególności ważne są zadania wskazane w celu 4 i celu 6 KPZK - w odniesieniu do projektowanego Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2013- 2016.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Kierunki działania:

4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych krajobrazowych.

4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami europejskiej konwencji krajobrazowej.

Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Zakres: Uwzględnienie zagadnienia ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w procesach rozwoju regionów.

4.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020.

Jedną z najważniejszych sfer działań województw samorządowych jest programowanie rozwoju. Realizacja tych działań odbywa się poprzez opracowanie strategii rozwoju województwa i programów wojewódzkich. Na podstawie strategii prowadzona jest polityka rozwoju województwa. Określać ma ona uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województw. Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym zobowiązuje sejmiki województw do ustalenia strategii rozwoju województw. "Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020" jest dokumentem opracowanym przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego a przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą z dnia 29 maja 2006 r. Kwestie ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury „Strategia” traktuje bardzo ogólnikowo. W części opisowej, w punkcie dotyczącym kultury i dziedzictwa kulturowego zostały wymienione najbardziej charakterystyczne obiekty

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

miast Mazowsza, które decydują o jego charakterze kulturowym. Problemy związane z zabytkami i dziedzictwem kulturowym dotyczą przede wszystkim :

- a) złego stanu technicznego zabytków
- b) postępującej eliminacji zabudowy drewnianej z krajobrazu Mazowsza

Zamierzeniami Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego w zakresie kultury i turystyki są promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionu a także kreowanie i promocja jego produktu.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych materialnych i niematerialnych oraz przyrodniczych. Wymiernym efektem prowadzonej promocji będzie, zwiększenie wartości turystycznych regionu oraz aktywizacja obszarów wiejskich.

W tym celu mają zostać podjęte następujące działania:

- wzmocnienie dotychczasowych kierunków działań samorządu propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie.
- rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych.
- wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych.
- rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz ich włączenie do sieci w sąsiednich województwach.

Główne zamierzenia strategiczne dotyczące turystyki i kultury obejmują:

- promowanie turystyki i sportów wodnych poprzez wyznaczenie i utrzymanie szlaków wodnych, rozwój żeglugi rzecznej oraz zaplecza towarzyszącego np. porty, przystanie, stacje, ośrodki turystyki wodnej.
- rozwijanie zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- utworzenie, we współpracy z samorządami lokalnymi, regionalnej sieci obsługi ruchu turystycznego, dostarczającej autoryzowanej oferty turystyczno-wypoczynkowej dla różnych segmentów rynku turystyki i wypoczynku w regionie.
- tworzenie dogodnych warunków do rozwoju kompleksów wypoczynkowych, rekreacyjnych i balneologicznych wraz z zakładami geotermalnymi oraz ich promocja.
- promocja wartości turystycznych regionu przy użyciu reklamy i upowszechniania wiedzy we współpracy z organizatorami turystyki.
- promowanie bogactwa Kampinoskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych, unikalnych tradycji: kurpiowskich, łowickich, podlaskich, kołbielskich oraz innych, czemu służyć będą organizowane wystawy twórczości regionalnej.
- wspieranie inicjatyw mających na celu promocję działalności sprzyjającej integracji Mazowsza, jako regionu o bogatej historii, wartościach przyrodniczych i wyrazistej tożsamości.
- wspieranie działalności Biura Przedstawicielskiego Województwa Mazowieckiego w Brukseli, które umożliwia efektywną promocję Mazowsza w Unii Europejskiej.
- zorganizowanie Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz lokalnych organizacji turystycznych.
- powołanie Centrum Folklorystycznego skupiającego najciekawsze i unikalne wytwory kultur regionalnych.
- wydawanie publikacji promocyjnych oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu w mediach.
- kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja jego produktu regionalnego, w założeniach strategii przyczyni się do budowania i wzmacniania tożsamości, atrakcyjności i promocji regionu w wymiarze krajowym i europejskim.

W związku z tym zostaną podjęte następujące działania polegające na:

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- utworzeniu instytucjonalnych ram, np. za pomocą regionalnego systemu certyfikacji, dla wspierania rozwoju marek regionalnych (np. tradycyjnych produktów żywnościowych czy produktów turystycznych).
- wspieraniu organizacji i stowarzyszeń regionalnych i lokalnych, które nie tylko kultywują wartości tradycyjne, ale również kreują aktywne postawy społeczne, lokalny patriotyzm, a także integrują społeczności lokalne w dostosowywaniu się do nowych warunków społeczno-gospodarczych.
- ochronie i promocji, którymi powinny zostać objęte zespoły urbanistyczne i dziedzictwo drewniane (w tym miejscowości o charakterystycznej unikalnej drewnianej zabudowie letniskowej położonej wzdłuż tzw. linii otwockiej), cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast.
- promocji unikalnych zabytków architektury, miejsc pamięci narodowej oraz zamieszkania i pobytu wielkich twórców identyfikujących się z regionem.
- wspieraniu rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza.
- kreowaniu regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej.
- pielęgnowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu.
- wprowadzeniu zintegrowanego systemu informacji kulturalnej, promującego dziedzictwo kulturowe i tradycję, funkcjonującego jako portal internetowy, dzięki któremu podawane będą informacje o wydarzeniach kulturalnych, wystawach, targach regionalnych, krajowych i zagranicznych promujących Mazowsze.
- promocji odrębności historyczno-kulturowej Mazowsza, nurtów kultury ludowej i wysokiej, dążąc do zahamowania pogłębiającej się dysproporcji między nimi poprzez aktywne wsparcie ośrodków i środowisk lokalnych, a także poprawę dostępu do kultury skupionej w Warszawie dla ludności spoza stolicy.
- organizowaniu okolicznościowych i stałych imprez lokalnych (targów, festiwali, konkursów),

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- podjęciu szerszych działań promocyjnych wśród regionów polskich i europejskich.
- prezentowaniu szerokiej oferty związanej z kulturą regionu (obrzędy, rękodzieło, tradycje, kapele i zespoły folklorystyczne) oraz opracowanie katalogu ofert produktów regionalnych.
- ekspozycji regionalnych produktów ekologicznych i turystycznych, uwzględniających lokalne tradycje (przykładowo palmy kurpiowskie, wycinanki kołbielskie, czy strój łowicki), związanych z krajobrazem (wierzba, bocian) lub kulturą (Chopin i Żelazowa Wola).
- upowszechnianiu wiedzy o regionie poprzez organizowanie seminariów, debat, dyskusji oraz imprez.

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014- 2020.

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014-2020 dla dziewięciu polskich województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwa kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się ponad 6500 obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, wśród nich około: 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, ok. 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parki, 252 ogrodów i inne formy zaprojektowanej zieleni, około 150 miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji (stan na 2014 r.). Wskazuje się przy tym niewymiernie małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów.

Ważne jest więc kontynuowanie działań z poprzednich lat tj. powiązanie dziedzictwa kulturowego z nowoczesną turystyką (tworzenie szlaków turystycznych w oparciu o zrewitalizowane zabytki, tworzenie baz informacji internetowej, centrów informacji turystycznej, modernizowanie infrastruktury, poszerzanie oferty kulturowej).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

W osi priorytetowej IV „Gospodarka przyjazna środowisku i społeczeństwu” pojawił się priorytet: ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego.

Cele szczegółowe:

- Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności: - ochrona, modernizacja i renowacja obiektów zabytkowych; - rozwój zasobów kultury.
- Rewitalizacja przestrzeni miejskiej i wiejskiej ukierunkowana na rozwiązywanie zdiagnozowanych problemów społecznych.

4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego został uchwalony 7 czerwca 2004 r. przez sejmik województwa mazowieckiego.

Plan zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Jest planem o charakterze regionalnym, stanowiącym pomost między planowaniem krajowym, a planowaniem miejscowym. Dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. Podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych krajobrazów kulturowych; krajobrazu kulturowego wsi i małych miast; zespołów budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej.

4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 opracował Zespół powołany przez Marszałka Województwa Mazowieckiego Zarządzeniami nr 43/11 i 98/11. Dokument został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 42/12 z dnia 12.03.2012 r.

Założeniem strategicznym programu jest: zachowanie regionalnej przestrzeni kulturowej i kultywowanie tradycji jako podstawa budowania tożsamości kulturowej regionu i kształtowania postaw społecznych w sferze opieki nad zabytkami oraz wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju regionu

W ramach programu określono cztery cele operacyjne, oraz szereg konkretnych zadań przypisanych poszczególnym działaniom.

Cele operacyjne i kierunki działań:

1/ Ochrona i zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu

- ochrona zabytków ruchomych,
- ochrona zabytków nieruchomych,
- ochrona zabytków archeologicznych,

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- ochrona, dokumentacja i popularyzacja zasobów o szczególnej wartości decydujących o specyfice regionu (najcenniejszych i charakterystycznych),
- ochrona i kreowanie krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory krajobrazowe, w tym komponowanych ciągów zieleni,
- kształtowanie i ochrona przestrzeni historycznych miast i wsi,
- rewitalizacja historycznych ośrodków życia kulturalnego,
- pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego,
- popularyzacja i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa

2/ Kształtowanie tożsamości regionalnej.

- utrwalanie i kształtowanie świadomości mieszkańców o historii i zasobach dziedzictwa kulturowego, w tym regionalnego i lokalnego oraz budowanie i pielęgnowanie wrażliwości na bogactwo przestrzeni kulturowej,
- kształtowanie regionalnej dumy w oparciu o zabytki architektury i budownictwa, krajobraz kulturowy, wydarzenia historyczne oraz działalność wybitnych osób,
- wykorzystanie pamięci historycznej i zasobów dziedzictwa do integracji mieszkańców i stymulowania rozwoju - tworzenie przestrzennych ciągów inicjatyw,
- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu (w ramach pasm turystyczno-kulturowych oraz wskazanych w PZPWM),
- promocja walorów kulturowych regionu.

3/ Wzrost społecznej akceptacji dla zasobów dziedzictwa kulturowego regionu.

- stymulowanie działań służących ochronie obiektów zabytkowych i promowanie najlepszych przykładów takich działań,
- edukacja społeczeństwa w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami,

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- stymulowanie i intensyfikacja współpracy pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym i pozarządowym w działaniach na rzecz edukacji, promocji, podniesienia świadomości o zasobach i potrzebie zachowania dziedzictwa regionu.

4/ Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz kreowanie pasm turystyczno-kulturowych.

- wspieranie podmiotów posiadających w swoich zasobach znaczną liczbę zabytków w działaniach służących efektywnemu zarządzaniu obiektami zabytkowymi,
- stymulowanie wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obszarze przemysłów kultury i czasu wolnego,
- kształtowanie pasm turystyczno-kulturowych,
- kreowanie produktów turystyki kulturowej w parciu o tradycje historyczne,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego i regionalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach zabytkowych,
- adaptacja obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych,
- propagowanie korzyści płynących z wykorzystania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego dla rozwoju regionalnego i lokalnego.

4.2.5. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2020 r.

Strategia zrównoważonego rozwoju powiatu radomskiego do 2020 r. jest dokumentem wskazującym cele rozwoju i kierunki działań, za realizację których są odpowiedzialne z mocy prawa władze Powiatu Radomskiego oraz wskazującym obszary współpracy z innymi podmiotami publicznymi oraz prywatnymi w celu lepszego zaspokajania zbiorowych potrzeb mieszkańców powiatu radomskiego. Przedstawiano w nim szczegółowo stan powiatu, uwarunkowania i problemy jego rozwoju, będące podstawą do sformułowania w/w celów rozwoju i kierunków działań.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Wymienia się obok walorów gospodarczych, dot. położenia geograficznego oraz warunków inwestycyjnych, również walory dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Wskazuje się na wiele zabytków: pałaców, dworów, kościołów i innych. Wytyczone są szlaki turystyczne. Występują tereny rekreacyjne oraz rezerваты przyrody. Mocnymi stronami powiatu oprócz występowania znacznych walorów zabytkowych i przyrodniczych jest organizowanie wielu, regionalnych i ponadregionalnych imprez kulturalnych, funkcjonowanie organizacji społecznych, związków gmin, zespołów folklorystycznych oraz miejsc pamięci.

Natomiast jako słabą stroną w tym zakresie wskazano niski poziom informacji turystycznej, uwzględniającej ciekawe miejsca w powiecie radomskim. Została określona główna misja rozwoju powiatu:

Powiat radomski to obszar zrównoważonego rozwoju, zapewniający stałą poprawę jakości życia mieszkańców, chroniący zasoby środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, wspierający dalszy rozwój funkcji osadniczej, gospodarczej i turystyczno- rekreacyjnej. Jednym z celów operacyjnych jest poprawa infrastruktury turystycznej: w tym rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych oraz lokalnych pomników historii.

Wśród celów operacyjnych znaleźć można:

- Ochrona środowiska przyrodniczego.
- Rozwój infrastruktury turystycznej.

W ramach tego celu określono kierunki działań realizacyjnych, m.in.:

- Rozwój publicznej infrastruktury turystycznej, ścieżki rowerowe, szlaki turystyczne, sztuczne zbiorniki wodne, punkty informacji turystycznej, itd.

- Rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych oraz lokalnych pomników historii.

- Promocja walorów i zasobów.

W ramach tego celu określono kierunki działań realizacyjnych, m.in.:

- Promowanie walorów i zasobów Powiatu - turystycznych, krajobrazowych, historycznych we współpracy z gminami i organizacjami pozarządowymi oraz przedsiębiorcami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- Wspieranie rozwoju lokalnych produktów turystycznych oraz ich promocje - potrawy, tradycyjne produkty rękodzielnicze, itd.

4.2.6. Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2016-2019.

Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2016-2019 został opracowany w związku z obowiązkiem wynikającym z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest dokumentem aktualizującym Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2012- 2015. Przedstawiono obowiązujące przepisy prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, stan zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz figurujących w gminnych ewidencjach zabytków (wykazy). Wśród wymienionych najcenniejszych obiektów zabytkowych na terenie powiatu radomskiego znalazł się drewniany kościół p.w. św. Andrzeja Boboli w Bardzicach. Na koniec w opracowaniu wskazano zadania do realizacji w latach 2016-2019. Najważniejsze z nich to:

- Ustanawianie społecznych opiekunów zabytków i prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków.
- Wydawanie przez starostę na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem, w formie ustanowienia czasowego zajęcia, do czasu usunięcia zagrożenia lub o ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, wywłaszczenie tych obiektów na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest obiekt.
- Budowa działu poświęconego zabytkom powiatu oraz ich ochronie na stronie internetowej Starostwa Powiatowego
- Publikacja materiałów popularyzujących ochronę zabytków (np. albumy, pocztówki, przewodniki, materiały multimedialne)

4.2.7. Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Wspólny trakt” na lata 2016-2023.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

W dokumencie przedstawiono szczegółową i aktualną diagnozę gmin należących do Lokalnej Grupy Działania „Wspólny trakt” działającej na obszarze czterech gmin województwa mazowieckiego: Iłży, Kowali, Skaryszewa i Wierzbicy.

Opracowano diagnozę obszaru w oparciu o informacje uzyskane od m.in. instytucji publicznych (PUP), organizacji społecznych, przedsiębiorców, mieszkańców, uzupełnionych o informacje statystyczne GUS i materiały źródłowe. Scharakteryzowano obszar pod względem komunikacyjnym, geograficznym, społecznym, przyrodniczym, rolniczym, turystycznym i kulturowym.

Na dziedzictwo kulturowe obszaru LGD składają się m.in. układy urbanistyczne i ruralistyczne Iłży, Skaryszewa i Wierzbicy, dość liczne obiekty dziedzictwa materialnego, działalność miejscowych artystów, dziedzictwo historyczne m.in. Powstania Styczniowego (Bitwa pod Kowalą w 1863 roku), aktywnego ruchu oporu w czasie II wojny światowej oraz tradycja Wstępów- skaryszewskich targów końskich.

Do największych atrakcji obszaru należą: ruiny zamku biskupów krakowskich, Muzeum Regionalne, kościół farny, kościół św. Ducha, kościół NMP, Kopiec Tatarski (grodzisko), zabytkowy piec garncarski, Ośrodek Sportu i Rekreacji, park linowy – zlokalizowane w Iłży, zabytkowa kolejka wąskotorowa Iłża –Marcule, arboretum w Marculach, kościół św. Jakuba z kopią obrazu van Dycka „Naigrywanie” w Skaryszewie, klasycystyczny zespół dworsko-parkowy w Makowie, park z grodziskiem późnośredniowiecznym i barokowy kościół św. Wojciecha w Kowali, modrzewiowy kościół z XVIII w. w Bardzicach, barokowy kościół św. Stanisława w Wierzbicy, cmentarze: wojskowy austriacki w Rudzie Wielkiej, żydowski założony w XIX w. oraz „choleryczny”, droga krzyżowa z kamienia polnego w Dąbrówce Warszawskiej oraz kopalnia krzemienia z epoki mezolitu.

W analizie SWOT określono jako mocne strony kwestie, które tylko w sposób pośredni dotyczą ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego, m.in:

- Cenne elementy przyrodnicze objęte formami ochrony przyrody i krajobrazu
- Warunki dla rozwoju turystyki weekendowej oraz krótszych pobytów urlopowych: walory przyrodnicze, kulturowe i oferta imprez
- Moda na zdrowy i aktywny tryb życia

Jednym z celów ogólnych LGD jest: **Wzmocnienie kapitału społecznego na rzecz rozwoju obszaru LGD „Wspólny Trakt”**

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

W ramach tego celu ogólnego określono cele szczegółowe, w tym: zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego.

W obszarze interwencji zaproponowano różnorodne działania na rzecz zachowania niematerialnego i materialnego dziedzictwa lokalnego, w tym ocalenie od zapomnienia i propagowanie tradycji, zwyczajów, lokalnej historii, m.in. poprzez remonty obiektów zabytkowych, organizację ponadlokalnych imprez, rozwój rękodzieła i tradycyjnych zawodów, konkursy, przeglądy kapel ludowych z terenu LGD, tworzenie izb pamięci itp.

LGD „Wspólny Trakt” zamierza zrealizować w tym zakresie: międzynarodowy i krajowy projekt współpracy: Projekt Heritage for the Future (ANCHOR) Project / Dziedzictwo dla przyszłości.

Innym istotnym celem ogólnym jest: **Rozwój przedsiębiorczości i dywersyfikacja źródeł dochodu**, a szczegółowym: **Rozwój oferty rekreacyjnej i turystycznej obszaru LGD „Wspólny Trakt”.**

W obszarze interwencji zawarto:

- Podejmowanie działalności gospodarczej w zakresie usług rekreacyjnych i turystycznych, w tym przez osoby z grup defaworyzowanych.
- Rozwijanie działalności gospodarczej w zakresie usług rekreacyjnych i turystycznych .
- Tworzenie niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej.
- Tworzenie niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, promocja oferty turystycznej obszaru LGD.

LGD „Wspólny Trakt” zamierza zrealizować w tym zakresie: Projekt współpracy ROWER+

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.

5.1.1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Kowala z 2001 r.

Przedmiotowe studium zostało uchwalone uchwałą nr IV/21/2001 Rady Gminy Kowala z dnia 14.09.2001 r. Uchwałą nr VII/40/2009 Rady Gminy Kowala z dnia 31.08.2009 r. wprowadzono zmiany w dokumencie.

Ważne zapisy dotyczące dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego zawarto w części: kierunki i polityka rozwoju przestrzennego. Omówiono pokrótce obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską. W stosunku do obiektów zabytkowych określono zasady polityki przestrzennej:

- Ochrona zabytków i utrzymanie ich we właściwym stanie technicznym.
- Zakaz realizacji obiektów kubaturowych w strefach 300 m od kościoła drewnianego w Bardzicach i 50 od kościoła w Kowali oraz ograniczenie zabudowy do 300 m w przypadku tego kościoła.
- Uzgadnianie prac przy zabytkach i w ich otoczeniu.
- Zachowanie cmentarzy i mogił historycznych poprzez wyłączenie ich z wszelkiej działalności inwestycyjnej nie związanej z funkcjonowaniem lub rewaloryzacją obiektu, zachowanie i konserwację historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy, zachowanie i konserwację starodrzewu oraz nagrobków i elementów małej architektury, usuwanie elementów zniekształcających założenia cmentarne.
- Zakaz lokalizowania obiektów uciążliwych i obiektów, które mogą pogorszyć stan środowiska przyrodniczego w sąsiedztwie obiektów zabytkowych oraz obiektów zasłaniających zabytek czy też dysharmonizujących przestrzennie i kompozycyjnie z jego elementami.
- Uwzględnienie występowania stanowisk archeologicznych i prowadzenie prac na ich terenach pod nadzorem archeologiczno- konserwatorskim.
- Powiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków, placówkę muzealną lub gminę o wszelkich znaleziskach podczas robót budowlanych i prac ziemnych

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Wskazano chronione obszary przyrodnicze: obszar chronionego krajobrazu „Iłża- Makowiec. Obejmuje on najdalej na wschód wysunięte niewielkie fragmenty gminy: na południe od Zenonowa (obszar zalesiony), rejon wsi Bardzice i Buków. Lasy w Gminie Kowala są lasami ochronnymi. Fragmenty lasów położonych nad rzeką Oronką to lasy wodochronne. Lokalnymi wartościami przyrodniczymi są głównie doliny rzek: Potoku Kosowskiego, Oronki, Garlicy, Kobyłanki oraz inne obszary leśne.

5.1.2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowala

Przedmiotowy plan został uchwalony uchwałą nr X/51/2011 Rady Gminy Kowala z dnia 07.10 2011 r.

W § 16. ustalono następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków, dóbr kultury współczesnej i krajobrazu kulturowego:

1. Obowiązuje ochrona obiektów i terenów wykazanych w Gminnej Ewidencji Zabytków (40 zabytków nieruchomych wg wykazu).

Strefy ochrony archeologicznej obejmują 57 stanowisk zgodnie z wykazem wg Gminnej Ewidencji Zabytków.

2. Stanowiska archeologiczne rozpoznane i nierozpoznane podlegają ochronie.

3. Wszelkie działania inwestycyjne w rejonie stanowisk archeologicznych podlegają uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

4. Wszelkie działania inwestycyjne i adaptacyjne dotyczące obiektów zabytkowych wymagają pozwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5. Wszelkie zamierzenia inwestycyjne w sąsiedztwie oraz najbliższym otoczeniu do 100 m wokół obiektów zabytkowych należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

6. Wszelkie prace ziemne w rejonie występowania stanowisk archeologicznych należy uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

7. Ochronie podlegają również wszelkie, nie będące zabytkami dobra kultury takie jak: pomniki, miejsca pamięci, założenia urbanistyczne i krajobrazowe o wysokiej wartości artystycznej lub historycznej.

8. Ustala się zasady ochrony cmentarzy i mogił historycznych polegające na: 1) wyłączeniu ich spod wszelkiej działalności inwestycyjnej nie związanej ich rewaloryzacją, 2) zachowaniu i konserwacji historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy (nasypy, wały, układ alejowy, układ kwater i mogił), 3) zachowaniu i konserwacji starodrzewu, 4) zachowaniu i konserwacji zabytkowych nagrobków, krzyży oraz innych elementów małej architektury (ogrodzenia, bramy),

5) usuwaniu elementów zniekształcających (np. samosiewy, wysypiska śmieci, wyrobiska), 6) zakazie lokalizowania w ich bezpośrednim sąsiedztwie działalności o charakterze uciążliwym oraz obiektów zasłaniających widok na cmentarz, czy też dysharmonizujących przestrzenie i kompozycyjnie z jego elementami.

W § 18 wskazano tereny podlegające ochronie na podstawie przepisów szczególnych: 1) Część terenu objętego planem leży w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu „Iłża-Makowiec” utworzonego Uchwałą Nr XV/69/83 WRN w Radomiu z dnia 28.VI.1983 r.

5.1.3.Strategia Rozwoju Gminy Kowala na lata 2015-2022.

Przedmiotowa strategia została przyjęta uchwałą nr XVII.104.2005 Rady Gminy Kowala z dnia 28.12.2015 r.

Podstawowym instrumentem w długookresowej i kompleksowej polityce rozwoju każdej gminy jest STRATEGIA ROZWOJU. Jest to dokument planistyczny wskazujący główne kierunki rozwoju gminy, obszary i cele priorytetowe decydujące o rozwoju. Dokument:

- wspiera pozytywne zmiany zachodzące w gminie,
- pomaga niwelować bariery i negatywne zjawiska,

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- wskazuje najważniejsze przedsięwzięcia w sferze społecznej, gospodarczej czy środowiskowej.

W opracowaniu przedstawiono szczegółowo charakterystykę gminy Kowala i diagnozę stanu w wielu aspektach: społecznym, gospodarczym, przestrzennym, infrastrukturalnym, przyrodniczym i kulturalnym. W obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego podano wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków (dworek w Kosowie nie istnieje, został wykreślony z rejestru zabytków). Wymieniono miejsca pamięci narodowej. Błędnie stwierdzono, że na terenie gminy nie występują zabytki archeologiczne. W obszarze turystyki wskazano istniejące szlaki turystyczne, rowerowe: szlak czerwony „trakt okrężny”, szlak czarny „trakt północ- południe”, szlak zielony „trakt główny”, szlak niebieski „błękitny trakt”.

W wyniku analizy wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju Gminy Kowala zorientowanej na jej własne zasoby określono ich mocne i słabe strony (SWOT). Jako mocne strony wskazano m.in.: walory krajobrazowe, występowanie dużej liczby zabytków upamiętniających wydarzenia i osoby historyczne.

Sformułowano misję rozwoju Gminy Kowala:

PODSTAWĄ ATRAKCYJNOŚCI GMINY KOWALA JEST PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I AKTYWNOŚĆ MIESZKAŃCÓW ORAZ ROZWAŻNA POLITYKA INWESTYCYJNA SAMORZĄDU

W ramach celu strategicznego „**Intensyfikacja działań na rzecz wzrostu atrakcyjności turystycznej i ekologicznej**” wskazano działania mające na celu lepsze gospodarowanie zasobami zabytkowymi, pozyskiwanie funduszy na realizację prac przy zabytkach czy rewaloryzację elementów krajobrazu kulturowego gminy w odniesieniu do rozwoju turystyki. W celach operacyjnych określono planowane działania w tym zakresie:

- Stworzenie tablic informacyjnych o szlakach turystycznych, obiektach zabytkowych.
- Zagospodarowanie parku wiejskiego w Kowali z wyeksponowaniem układu stawowego, wytyczeniem alejek, grodziska, wykonanie obiektów małej architektury.
- Stworzenie centrum informacji turystycznej

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- Modernizacja strony internetowej urzędu z rozbudową podstron poświęconych turystyce (stworzenie mapy interaktywnej z zaznaczeniem szlaków turystycznych, obiektów zabytkowych i innych).

Więcej miejsca poświęcono zagadnieniom dotyczącym szeroko rozumianej kultury: wspieranie wszelkich form działalności kulturalnej mieszkańców, np.: organizacji imprez czy kultywowanie tradycji. W kwestiach dotyczących ochrony środowiska naturalnego nacisk położono na ekologię.

5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY KOWAŁA.

5.2.1. Charakterystyka Gminy Kowala.

Gmina **Kowala** w powiecie radomskim usytuowana jest w południowej części województwa mazowieckiego. Sąsiaduje od północy z Radomiem, od wschodu z gminą Skaryszew, od południa z gminami Orońsko i Wierzbica, od zachodu z gminą Wolanów. Gmina zajmuje obszar 74,71 ha, zamieszkuje ją 11 761 tys. mieszkańców. W skład gminy wchodzi 19 sołectw oraz Zenonów: Augustów, Bardzice, Dąbrówka Zabłotnia, Grabina, Huta Mazowskańska, Kończyce Kolonia, Kosów, Kotarwice, Kowala, Ludwinów, Maliszów, Mazowszany, Młodocin Mniejszy, Parznice, Romanów, Rożki, Ruda Mała, Trabllice. Odległość od Radomia wynosi ok.7 km, od Warszawy ok. 110 km. Sieć drogową gminy stanowią: droga krajowa nr 7 Warszawa-Kraków, droga wojewódzka nr 733 i 774 oraz drogi powiatowe i gminne. W zachodniej części gminy biegnie linia kolejowa nr 8 ze stacjami w Rożkach i Rudzie Wielkiej, a w północnej linia kolejowa nr 22 Radom – Tomaszów Mazowiecki ze stacjami Radom- Południe i Kończyce Radomskie.

Przyroda

Gmina Kowala położona jest na terenie nizinnym Równiny Radomskiej z wysoczyznami polodowcowymi sięgającymi do 220 m n.p.m.. Jest to gmina wiejska o charakterze typowo rolniczym z lokalnym przemysłem. Użytki rolne stanowią ok. 80% powierzchni gminy. Znaczny obszar zajmują łąki. Gmina Kowala posiada niską lesistość o przewadze tzw. lasów ochronnych (lasy położone w odległości mniejszej niż 10 km od miasta powyżej 50 tys. ludności). Lasy zajmują 6,13 % ogółu powierzchni gminy. Większe kompleksy leśne o funkcji krajobrazowej i wodochronnej występują wzdłuż rzek: Potok Kosowski i Oronka oraz ich dopływów w zachodniej części gminy oraz na terenie Kosowa i na południowy -zachód od Kowali. Istotną rolę przyrodniczą pełnią parki w Kowali i Mazowszanach. Fragment terenu we wschodniej

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

części gminy leży w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu „Iłża-Makowiec” utworzonego Uchwałą Nr XV/69/83 WRN w Radomiu z dnia 28.VI.1983 r. Obejmuje on las na południe od Zenonowa, tereny rolnicze oraz zabudowę wsi Bardzice i Bukowiec. Sieć rzeczną tworzą dopływy Radomki (Potok Kosowski, Oronka), Mlecznej (Kosówka) oraz Iłżanki: (Kobylanka). W północnej części gminy występują stawy na strumieniu Kosówka. W gminie ochroną objęte są dwa użytki ekologiczne: zagłębienie terenu i wilgotna łąka nieużytkowa o łącznej powierzchni 1,6 hektara, położone w nadleśnictwie Radom.

Turystyka

W ciągu ostatnich lat nastąpił znaczny rozwój ruchu turystycznego i kulturowego w obrębie powiatu radomskiego, jak i samej gminy Kowala. Przez gminę przebiegają oznakowane szlaki rowerowe LGD "Wspólny Trakt" we współpracy LGD „Na piaskowcu”:

- Radom (Sołtyków) – Bardzice – Wierzbica – Mirów (szlak czarny).
- Kowala – Sołtyków – Maków – Odechów – Łączany – Pomorzany – Wierzbica – Ruda Wielka – Kowala (szlak czerwony).
- Małęczyn Nowy – Maków – Skaryszew – Ruda Wielka (szlak niebieski).
- Ludwinów- Parznice- Skaryszew-Miasteczko (szlak zielony).

Trasy oznakowano. W ważnych punktach szlaków rozmieszczono tablice informacyjne i komplety stołów z ławeczkami, a także wydano broszury informacyjne oraz mapy szlaków rowerowych poszczególnych gmin.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Jedna z tablic informacyjnych na trasie szlaku rowerowego

Na terenie gminy występują również szlaki piesze pttk :

- żółty szlak pieszy PTTK Augustów-Rožki, PKP - Augustów-Rožki, 25 km biegnący przez orońsko, Kowalę i Guzów,
- szlak czerwony pieszy PTTK Wierzbica-Wierzbna, 70 km przez Rudę Wielką, Kowalę, Odechów i Mazowszany.

Istnieje również „szlak architektury drewnianej -drewniane skarby Mazowsza” w ramach większego projektu „Skarbiec mazowiecki” obejmujący kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Boboli w Bardzicach, kościół w Chynowie, kościół z Wolanowa (w Muzeum Wsi Radomskiej), kościół w Bukównie, kościół w Waliskach i kościoły w Łęgonicach Dużych i Małych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Tablica informacyjna przed kościołem parafialnym w Bardzicach

Kultura

W gminie Kowala funkcjonują stowarzyszenia, które realizują zadania mające na celu rozwój obszarów wiejskich, ochronę oraz promocję środowiska naturalnego, krajobrazu i zasobów historyczno-kulturowych, rozwój turystyki jak również popularyzację wyrobów regionalnych. Na terenie gminy funkcjonuje Stowarzyszenie Wspierania Rozwoju Gminy Kowala propagujące rozwój kultury poprzez jej upowszechnianie oraz wspieranie inicjatyw kulturalnych. Funkcją ośrodka kultury pełni Gminna Biblioteka Publiczna. Ważnym wydarzeniem w Kowali jest przygotowywana nieregularnie inscenizacja bitwy pod Kowalą upamiętniająca bitwę Powstania Styczniowego z 21 sierpnia 1963 roku w ramach „Dni Kowali”.

5.2.2. RYS HISTORYCZNY GMINY KOWALA.

Zarys historii administracyjnej Gminy Kowala.

W okresie I Rzeczypospolitej teren obecnej gminy Kowala położony był w ziemi sandomierskiej i powiecie radomskim. Powiat ten utworzono w drugiej połowie XIV wieku w okresie reform administracyjnych Kazimierza III Wielkiego (1333-1370). Od 1471 roku przedmiotowy obszar znajdował się w granicach administracyjnych województwa sandomierskiego i kasztelani radomskiej. Po III rozbiorze teren ten znalazł się w granicach Królestwa Galicji i Lodomerii jako ziemie Galicji Zachodniej monarchii habsburskiej, w cyrkule radomskim. Po bitwie pod Raszynem, 19 kwietnia 1809 roku i podpisaniu pokoju wiedeńskiego 14 października 1809 r., ziemie Galicji Zachodniej włączone zostały do Księstwa Warszawskiego. Do roku 1815 teren dzisiejszej gminy Kowala znajdował się w departamencie i powiecie radomskim.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Po podpisaniu pokoju wiedeńskiego w 1815 roku wszedł w skład Królestwa Polskiego w województwie sandomierskim, obwodzie radomskim i powiecie radomskim. Reformy administracyjne przeprowadzone po 1837 roku w Cesarstwie Rosyjskim zmieniły przynależność terytorium omawianej gminy do guberni sandomierskiej w obwodzie radomskim i powiecie radomskim. W 1842 roku teren gminy znajdował się w guberni sandomierskiej, powiecie radomskim i okręgu radomskim. Po utworzeniu w Cesarstwie Rosyjskim guberni radomskiej w 1844 roku znalazł się w jej granicach w powiecie radomskim. W latach 1867-1918 znajdował się w guberni radomskiej i powiecie radomskim i nowoutworzonych w 1867 roku gminach Kowala i Gębarzów. W czasie I wojny światowej, po roku 1915 powiat radomski znalazł się pod okupacją wojsk austro-węgierskich pod nadzorem generalnego Gubernatorstwa Wojskowego z siedzibą w Kielcach, a następnie w Lublinie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości teren dzisiejszej gminy Kowala znajdował się w województwie kieleckim, powiecie radomskim. W latach 1939-1945 omawiany obszar należał do Generalnego Gubernatorstwa w dystrykcie radomskim. Po 1945 r. znajdował się w województwie kieleckim, powiecie radomskim oraz gminach Kowala i Gębarzów. W 1954 roku wprowadzono gromady w miejsce gmin. Teren obecnej gminy Kowala położony był na obszarze sześciu ówczesnych gromad: Bardzice, Mazowszany, Młodocin Większy, Kowala, Parznice, Ruda Wielka. Gromada Kowala istniała w powiecie radomskim od 01.10.1954 roku W skład jednostki weszły wsie: Kowala, Dąbrówka Zabłotnia, Ludwinów, Rożki i Ruda Mała. W 1973 roku przywrócono gminy jako najniższy szczebel podziału terytorialnego i reaktywowano gminę Kowala w województwie kieleckim i następnie nowoutworzonym województwie radomskim oraz powiecie radomskim. Obejmowała ona 18 sołectw. Od 1998 roku gmina Kowala znajduje się w województwie mazowieckim i powiecie radomskim.

Rys historyczny Gminy Kowala

Osadnictwo na terenie obecnej gminy Kowala rozwinęło się w okresie wczesnego średniowiecza. W okresie panowania pierwszych Piastów omawiany obszar znajdował się w obrębie kompleksów leśnych zwanych Puszcza Radomską, co uniemożliwiało większy rozwój osad i powstawanie liczniejszych grodów. Intensyfikacja osadnictwa na omawianym terenie nastąpiła na przełomie X-XI wieku. Początki wsi Kowala związane były niewątpliwie z rozwojem ośrodka grodowego w Radomiu wobec którego pełniła ona funkcje osady służebnej. W XII wieku nastąpił rozwój osady umożliwiając powstanie parafii i budowę kościoła drewnianego p.w. św.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Wojciecha. Okres ten związany jest ze zmianą stosunków własnościowych monarchii wczesnopiastowskiej. Liczne nadania królewskie na omawianym terenie umożliwiły lokację siedzib możnowładczych. Przybycie i objęcie w posiadanie terenów północnej Małopolski w XIV stuleciu rodów możnowładczych rozpoczęło kolejny etap osadnictwa na omawianym terenie. Miejscowości położone na terenie dzisiejszej gminy Kowala należały do rodu Awdańców, Bońców, Kuczabów, Nieczujów, Półkociców, Łabędziów, Łodziów, Zgrajów, Bogoriów.

W 1377 r. powstała Dąbrówka Zabłotna. Na przełomie XIV i XV w. powstały osady Bardzice, Kosów, Młodocin, Parznice oraz Ruda Mała. Jedyne wieś Mazowszany była własnością królewską na tym terenie. Osadnicy pochodzili z Mazowsza. W drugiej połowie XV wieku założono kolejne wsie prywatne: Rożki, Trabllice i Maliszów. Natomiast w XVI wieku powstały Kotarvice.

W 1662 roku przeprowadzono spis podatkowy parafii Kowala. Mieszkało w niej 1429 osób i była to jedna z gęściej zaludnionych parafii w powiecie radomskim.

Dzięki badaniom archeologicznym możemy potwierdzić istnienie grodu obronnego na terenie Kowali na przełomie XIII-XV wieku stanowiącego własność rycerską. W 1326 roku została erygowana parafia. Potwierdzone źródłowo wiadomości o pierwszych właścicielach wsi pochodzą z XV stulecia. Wówczas wieś zmieniała wielokrotnie właścicieli. Należała kolejno do Jana Kaźmira herbu Zgraja, Lasoty z Bardzic, Pawła herbu Bogoria. W kronikach Długosza (1470-1480) pojawia się nazwa *Cowalya Sthępoczina*. W szesnastym stuleciu wieś znajdowała się w rękach Łodziów. W tym czasie Kowala liczyła 3 łany obszaru. W Kowali istniała szkoła parafialna. W XVII w. wieś należała do Piaseckich, Rudzkich, Kamieńskich.

W 1606 r. na polach pomiędzy Kowalą a Guzowem rozegrała się bitwa między wojskami rokoszowymi Mikołaja Zebrzydowskiego - wojewody krakowskiego a armią koronną pod wodzą króla Zygmunta III. Wojska koronne rozbiły rokoszan.

Po Kamienickich właścicielami Kowali zostali Gozdzcy. Kolejnym dziedzicem został Andrzej Mokronowski - marszałek sejmu konfederackiego w 1776 roku i wojewoda mazowiecki.

W XVIII wieku w Kowali przy Parafii działał szpital.

W 1784 roku Kowalę oraz Rudę Wielką kupił Jan Rogowski – kasztelan zawichojski. On wraz z Janem Nepomucenem Jasieńskim i jego żoną Eleonorą z Rogowskich ufundowali murowany kościół po zniszczeniu wcześniejszej świątyni drewnianej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Dnia 19.10.1806 r. nowa świątynia została konsekrowana przez biskupa Jana Kantego Lenczewskiego. W początkach XIX wieku Kowala stanowiła dobra ziemskie w skład których wchodziły, oprócz niej, także Buraków, Dabrowka Zabłotnia, Rożki. W wyniku podziałów majątkowych po śmierci ostatniego z Rogowskich majątek ten objęła jego córka Eleonora Jasieńska wraz ze swym mężem, Janem. Władza nim do lat 30-tych XIX wieku. W 1838 roku wyodrębniła majątek Rożki i sprzedała go Mikołajowi Szokalskiemu. Kolejna cesja majątku na rzecz córki Eleonory i Jana, Klementyny, spowodowała zmianę właściciela dóbr na rzecz rodziny Deskurów.

W okresie powstania styczniowego teren obecnej gminy stał się widownią walk polsko-rosyjskich. Klementyna Deskur i jej synowie, Józef i Kazimierz, brali czynny udział w walkach powstańczych. Właścicielka Kowali pełniła rolę łącznika przewożąc pocztę i pieniądze oddziałom Mariana Langiewicza w których walczyli jej synowie. Najznacznym wydarzeniem w historii Kowali w czasie powstania styczniowego był atak wojsk rosyjskich na oddziały powstańcze dowodzone przez Władysława Eminowicza i Kajetana Cieszkowskiego. Polacy przepływający się przez Wisłę w okolicy Kazimierza w dniach 14-15 sierpnia skierowali się ku Łży, a następnie szli się dalej na Radom. 21 sierpnia 1863 roku dotarli do Kowali około południa i rozlokowali się na terenie majątku. Wysłany z garnizonu radomskiego oddział żołnierzy rosyjskich bez wsparcia artylerii pojawił się w Kowali wieczorem i przystąpił do podpalania zabudowań wsi. Na terenie oświetlonym przez ogień pożarów nastąpiło starcie. W wyniku złego dowodzenia i niekorzystnej sytuacji na polu walki Rosjanie ponieśli klęskę. Powstańcy również ponieśli znaczne straty sięgające 200 ludzi.

Majątek Kowali w rękach rodziny Deskurów oraz jej potomków znajdował się do 1874 roku. Maria z Deskurów, córka Klementyny sprzedała go Zofii i Szczepanowi Bukowieckim.

W 1883 r. Kowala posiadała 35 domów, 318 mieszkańców, 900 mórg ziemi dworskiej, 364 morgi włościańskiej. W folwarku znajdowały się cztery budynki murowane, 15 drewnianych i cegielnia. W gminie Kowala funkcjonowały dwie szkoły elementarne.

Na początku XX wieku omawiane dobra przeszły we władanie Kuźnickich. Ostatnią ich właścicielką została Maria z Kuźnickich Walewska. W początkach 1915 roku i ustaleniu linii frontu rosyjsko-niemieckiego teren obecnej gminy Kowala została dotknięta kataklizmem I wojny światowej. Wojska rosyjskie zniszczyły 21 miejscowości na 29 wchodzących w skład ówczesnej gminy. W okresie II RP

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

majątek Walewskich został nieznacznie uszczuplony. Według spisu powszechnego z 1921 r. w Kowali mieszkało 212 osób w 66 domach mieszkalnych. W 1939 roku po raz drugi Kowala doświadczyła rzeczywistości wojennej. W 1942 r. dwór musieli opuścić właściciele, mieszkańcy wsi podlegali uciążliwym kontrybucjom żywnościowym. Kres istnienia majątku szlacheckiego przyniosła reforma rolna i parcelacja dokonana ostatecznie w 1947 roku.

5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Kowala.

Wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku krajobrazem kulturowym jest przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Krajobraz kulturowy danego obszaru wpływa na wzrost tożsamości lokalnej i regionalnej oraz odzwierciedla jego historię i związek działalności ludzkiej z przyrodą. Cechą krajobrazu kulturowego jest jego ciągła ewolucja. Pozytywnym przejawem dbania o krajobraz jest jego harmonijne kształtowanie zachowując najcenniejsze elementy: zabytki, tereny przyrodnicze, osie widokowe oraz umiejętne wkomponowywanie współczesnych realizacji. Zarządzanie krajobrazem nie powinno być przypadkowe, a planowe z uwzględnieniem profesjonalnie opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w których ograniczy się rozproszoną zabudowę, zachowa się tradycyjny układ pól, ochronę terenów cennych przyrodniczo oraz obiektów historycznych z wyeksponowaniem tych najwartościowszych np. poprzez nienaruszania ich historycznego otoczenia i wskazywania osi i przestrzeni widokowych oraz dostosowanie nowych inwestycji do charakteru gminy,

W gminie Kowala dominuje krajobraz: rolniczy, otwarty (rozdrobnione pola uprawne i osiedla wiejskie). Występujące tereny leśne wraz z rozproszonymi gdzieś zadrzewieniami, w powiązaniu z dość licznymi ciekami wodnymi wpływają na różnorodność i malowniczość krajobrazu Gminy Kowala. Teren gminy jest przy tym przeważnie równinny z niewielkimi wysoczyznami. W części północnej gminy występuje bardziej rozbudowana infrastruktura komunikacyjna (południowa obwodnica Radomia, linie kolejowe oraz większa różnorodność zabudowy mieszkalnej oraz obiekty przemysłowe.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Zasadnicza siatka osadnicza rozwijała się od XV do XVI w. w związku z etapowym rozwojem osadnictwa na tym obszarze i karczowaniem kolejnych terenów leśnych. Przeważają ulicówki jako typy wsi.

Występuje kilka grup zabytków. Dominują obiekty o charakterze sakralnym (kościół w Bardzicach i Kowali, cmentarz w Kowali, inne budowle parafialne w Kowali oraz obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne); Druga grupa zabytków to budynki mieszkalne w Grabinie i Rudzie Małej, w trzeciej są zabytki rezydencjonalne, folwarczne (parki podworskie w Kowali, Mazowszanach i Kosowie oraz spichlerz w Kosowie). Kolejną grupę stanowią miejsca pamięci narodowej do których należą stanowiska archeologiczne z najważniejszym obiektem: grodziskiem w Kowali.

Większość historycznych obiektów posiada wartości zabytków jedynie w skali lokalnej. Jednakże kilka zabytków, które ze względu na wartości artystyczne, historyczne, ekspozycyjne i niematerialne jest rozpoznawalnych w regionie (kościół drewniany w Bardzicach, grodzisko w Kowali, kościół parafialny w Kowali).

Najważniejszym elementem krajobrazu kulturowego gminy jest miejscowość Kowala. Centralnym punktem miejscowości stanowi zespół sakralny z kościołem pw. św. Wojciecha z pocz. XIX w. usytuowany na wzgórzu. Oprócz świątyni do zespołu należy (dzwonnica, plebania z 1 poł. XX w., brama oraz cmentarz z pocz. XIX w. z licznymi historycznymi nagrobkami). Na przeciwko zespołu położony jest park podworski wraz zachowanym grodziskiem stożkowatym. Na skraju parku zlokalizowana jest piękna figura Matki Boskiej Niepokalania Poczętej z XVIII w.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Zespół kościoła p.w. św. Wojciecha w Kowali

Innym ważnym elementem krajobrazu jest kościół p.w. św. Andrzeja Boboli w Bardzicach wraz z jego oryginalnym otoczeniem, które zostało ukształtowane w 2 poł. XX w. Teren przykościelny w kształcie zbliżonym do trójkąta, ogrodzony drewnianym parkanem, przykrytym daszkiem gontowym (fragmentami ogrodzenie jest ceglane, przykryte daszkiem gontowym lub pulpitem zadaszeniem). Od zachodu na teren przykościelny prowadzi trzysosiowa brama na rzucie prostokąta z uskokowym zadaszeniem. Od zewnątrz brama w formie arkady, której wrota są udekorowane ażurowymi wielobocznymi polami. Od wewnątrz dach podtrzymują słupy powtarzając układ bramy. Detal architektoniczny opracowano w postaci symetrycznej, ażurowej wici roślinnej. Brama zachodnia brama jednoosiowa na rzucie wydłużonego prostokąta, zadaszona. Wrota bramy, udekorowane są ażurowymi polami takimi jak te w bramie zachodniej. Całość zwieńczona jest szczytem w typie baroku ze spływami po bokach i wieżyczką u góry. W połowie biegnie profilowany, wydatny gzyms z okapnikiem gontowym. Od południa przejście w ogrodzeniu obudowane dekoracyjnie, w formie daszku ustawionego na czterech słupach, nad którym figura Matki Boskiej i drugi daszek. W narożniku południowo-wschodnim znajduje się monumentalna brama trójosiowa, drewniana, kubaturowa bogato zdobiona, z prostokątnymi drzwiami zewnętrznymi i wewnętrznymi, ponad którymi trzy wnęki od zewnątrz, w których ustawieni są: Jan Paweł II, Chrystus, św. Piotr. Pod wydatnym gzymsem biegnie fryz złożony z girland. Zadaszenie jest profilowane z wieżyczkami po bokach. Cały teren przykościelny stanowi coś w rodzaju galerii drewnianej rzeźby prezentującej treści chrześcijańskie. Występują

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

tutaj kapliczki słupowe, górą zakończone daszkami, kubaturowe kaplice, figury świętych. Rzeźbami zostały udekorowane również elewacje kościoła i dzwonnica. Na każdym takim obiekcie umieszczono słowa modlitwy. Ks. Eugeniusz Maj- proboszcz do 2006 r., twórca dzisiejszego otoczenia, dbał o nie, dodawał nowe elementy, stąd też stan zachowania tych obiektów (kapliczek) jest dobry .

Brama północna prowadząca na teren przykościelny w Bardzicach

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Brama południowo- wschodnia prowadząca do kościoła w Bardzicach

Główna brama prowadząca do kościoła w Bardzicach

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Kapliczka na terenie przykościelnym w Bardzicach

Kapliczka słupowa z figurą Chrystusa Frasobliwego w Bardzicach

W Mazowszanych i Kosowie istnieją zachowane fragmentarycznie parki. W tej drugiej miejscowości z dawnej zabudowy dworskiej i folwarcznej przetrwał budynek spichlerza o prostej architekturze. Jest murowany, otynkowany, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym. Kondygnacje oddziela opaska kordonowa. Okienka prostokątne, wąskie. W parku w Kosowie zachowały się pojedyncze, stare drzewa z gatunku: dąb szypułkowy, lipa drobnolistna, klon zwyczajny, jesion wyniosły. Ruiny dawnego dworu zostały rozebrane po 2011 r., kiedy to został wykreślony z rejestru zabytków. Z uwagi na historię tego miejsca powinno się utrzymać charakter parkowy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Pozostałości parku w Kosowie

Budynek spichlerza w Kosowie

Charakterystyczną cechą krajobrazu kulturowego gminy Kowala jest znaczna liczba i różnorodność kapliczek, krzyży i figur przydrożnych, które uzupełniają dużą grupę obiektów sakralnych: znajdują się w Kowali, Bardzicach, Bukowcu, Mazowszanach, Rudzie Małej i Parznicach.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Dawne budownictwo wiejskie reprezentują pojedyncze budynki mieszkalne, które nie zostały przebudowane, zmodernizowane, posiadają zdobienia snycerskie oraz znajdują się w dostatecznym stanie technicznym. Są to dwa domy w Grabinie, jeden w Rudzie Małej.

Dom w Rudzie Małej

Dekoracyjne obramienie domu w Rudzie Małej

Dom w Grabinie nr 9

Dom w Grabinie nr 10

5.4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków (rejestr /A/)

4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków (rejestr /A/)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Miejscowość	Obiekt	nr rejestru zabytków
Bardzice	Kościół drewniany pw. św. Andrzeja Boboli, 1771-73	Nr rej. 176/A/82 z dnia 18.06.1982 r.
Bardzice	Dzwonnica drewniana przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli, 2 poł. XVIII w.	Nr rej. 27/A/80 z dnia 25.04.1980 r.
Kowala	Kościół parafialny p.w. św. Wojciecha murowany wraz z dzwonnica, 1796-1806 r.	Nr rej. 78/A/81 z dnia 10.03.1981 r.
Kowala	Park, XIX w.	Nr rej. 764/A/57 z dnia 18.12.1957 r.
Kowala- Sępocina	Cmentarz, pocz. XX w.	Nr rej. 467/A/91 z dnia 05.11.1991 r.
Mazowszany	Park, XIX w.	Nr rej. 753/A/91 z dnia 19.12.1957 r.

Zgodnie z art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, w tym usuwanie drzew lub krzewów z nieruchomości, z wyjątkiem przypadków prowadzenia akcji ratowniczej przez jednostki ochrony przeciwpożarowej lub inne właściwe służby ustawowo powołane do niesienia pomocy osobom w stanie nagłego zagrożenia życia lub zdrowia;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie

– na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków (art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

5.5. Zabytki nieruchome

Bardzice, kościół parafialny pw. św. Andrzeja Boboli

Kościół został wzniesiony w 1773 r. w Białobrzegach (radomskich) z fundacji Pawła Boskiego - podkomorzego czerskiego. W latach 1955 - 56 został przeniesiony do Bardzic k/ Radomia.

Kościół jest orientowany, konstrukcji zrębowej. Nawa o kształcie zbliżonym do kwadratu. Prezbiterium jest węższe, zamknięte trójbocznie. Od północy zakrystia została przekształcona na kruchtę. Do prezbiterium od strony południowej dobudowano zakrystię. Od zachodu dobudowano kruchtę, równą szerokości nawy. Chór muzyczny wsparty jest na dwóch słupach. Nad nawą i prezbiterium jest sufit drewniany. Dachy nad prezbiterium i nawą są dwuspadowe, kryte blachą. Wieżba dachowa posiada konstrukcję storczykową. Nad kruchtą i zakrystią są dachy pulpitowe. Wielokrotnie był remontowany.

Kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Boboli w Bardzicach

W nowym otoczeniu świątyni powstała oryginalna kompozycja złożona z kościoła drewnianego zlokalizowanego w krajobrazie, posadzonych gęsto drzew, galerii rzeźb i małej architektury drewnianej, która przyciąga wielu zwiedzających. Ta nowa oprawa kościoła, mimo, że nie jest historycznie z nim związana powinna być w tej chwili chroniona.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Otoczenie kościoła parafialnego w Bardzicach

Dzwonnica usytuowana jest w południowo- zachodnim narożniku. Zbudowana została w 2 poł. XIX w., przeniesiona do Bardzic razem z kościołem. Dzwonnice wzniesiono w konstrukcji słupowej z dachem łamanym, czterospadowym. Jest dwukondygnacyjna. Otwory okienne po jednym z każdej strony prostokątne zamknięte łukiem.

Dzwonnica przy kościele parafialnym w Bardzicach

Kowala, kościół p.w. św. Wojciecha, 1796-1806

Pierwotnie w Kowali funkcjonowała świątynia drewniana (od XIV w.). Istniała do 1784 roku. Następnie wybudowano drugi kościół drewniany, który spłonął w 1794 r. Obecny wzniesiono w latach 1796 – 1806 r. z fundacji Jana Rogowskiego- kasztelana

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

zawichojskiego i Jana Nepomucena Jasińskiego. Remontowany był w 1864 i 1907 r. W 2017 r. dokonano remontu i zabezpieczenia więźby dachowej.

Świątynia barokowa, orientowana, murowana z kamienia, otynkowana. Trzynawowy halowy na rzucie prostokąta o świątyni wschodnich narożach. Prezbiterium jednoprzęsłowe, prostokątne z zakrystią i skarbczykiem po bokach, ponad którymi otwarte do wnętrza loże. Nawy pięcioprzęsłowe: główna równej szerokości z prezbiterium, boczne nieco węższe, otwarte do głównej arkadami ogzysmowanych filarów. Sklepienia kolebkowo-krzyżowe o łuku koszowym. Chór muzyczny wsparty na na dwóch kolumnach i na bocznych arkadach. Fasada zachodnia trójosiowa z zaakcentowaną bogactwem detalu osią centralną, jednokondygnacyjna. Portal wejściowy w formie profilowanego obramienia zakończony łukiem pełnym. Nad nim marmurowa tablica fundacyjna, powyżej okno z wydatnym gzymsem podokiennym w opasce z kluczem. Wejście ujęte jest podwójnymi pilastrami dźwigającymi belkowanie z przerywanym frontonem. Dekoracyjny szczyt zwieńczony łukiem nadwieszonym, ujęty w sploty, flankowany podwójnymi pilastrami. Elewacje boczne rozczłonkowane lizenami, przedzielone gzymsem kordonowym. Dach dwuspadowy.

Z komentarzem [U1]: Co robią loże?

Kościół parafialny p.w. św. Wojciecha

Dzwonnica z 1 poł. XIX w. murowana, otynkowana na planie prostokąta dwukondygnacyjna. Przykryta dachem namiotowym.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Dzwonnica przy kościele parafialnym w Kowali

Kowala, park podworski, 2 poł. XIX w.

Układ parku zachował się fragmentarycznie. Widoczne są trzy aleje: grabowa, jesionowa oraz lipowa w zachodniej części parku. Obecnie występuje kilkanaście gatunków drzew, m.in. dąb szypułkowy, jesion wyniosły, klon pospolity, grochodrzew, kasztanowiec, wiąz, lipa, grab, buk, jawor, brzoza. Dawny park przechodzi naturalnie w obszar leśny od strony południowej. Na terenie parku zlokalizowane jest grodzisko. Na skraju parku, naprzeciwko kościoła usytuowana jest kamienna rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z XVIII w., objęta wpisem do rejestru zabytków (nr rej. 116/B/95 z dnia 19.05.1995 roku).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Południowa część parku w Kowali

Kowala, cmentarz rzymsko- katolicki, pocz. XIX w.

Cmentarz grzebalny w Kowali został założony na pocz. XIX wieku usytuowany jest przy kościele parafialnym w Kowali, na wzgórzu. Składa się z cmentarza przykościelnego i regularnego cmentarza parafialnego. Część przykościelna, nieregularna z układem komunikacyjnym obwodnicowym i najstarszymi nagrobkami. Druga część regularna, kwaterowa z układem komunikacyjnym krzyżowym. Cmentarz ogrodzony otynkowanym murem. Na terenie cmentarza występuje zróżnicowany drzewostan. Rosną lipy, kasztanowce, akacje, klony, brzozy, dęby i inne. Pochowani są tutaj właściciele majątków ziemskich w Kowali, Kosowie, Młodocinie, Maliszewie, Rożkach i Rudzie Wielkiej. Są tu m.in. groby rodzin Gostawskich, Bukowieckich, Starzy-Majewskich, Ekiertów, Cywińskich, Niecieckich, Kiedrzyńskich, Przychodzkich, Rogowskich, Jasieńskich, Deskurów, Pięłowskich, Niekraszów czy Plenków. Zachowało się kilkadziesiąt historycznych nagrobków z XIX wieku i 1 poł. XX wieku. Występują różne typy nagrobków: płyta nagrobna, krzyż na cokole, obelisk, krzyż na skale, stela. Większość wykonana jest z piaskowca, ale istnieją również obiekty posiadające elementy żeliwne i granitowe. Wiele najcenniejszych nagrobków zostało wpisanych do rejestru zabytków: nagrobek Stanisława Rychłowskiego, zm. w 1812 roku, nagrobek Józefa Aleksandra Starzy- Majewskiego, zm. w 1854 roku w formie obelisku na cokole ozdobionym akroterionami, nagrobek Łukasza Pióro, zm. w 1853 roku, nagrobek ks. Kotlarskiego, zm. w 1919 roku, nagrobek Dominika Strachowskiego, zm. w 1900 roku nagrobek Leona

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Jasieńskiego, zm. w 1880 roku, płyta nagrobna rodziny Jasieńskich, poł. XIX wieku, nagrobek Amelii Gosławskiej, nagrobek rodziny Jasieńskich, w tym Jana Nepomucena Jasieńskiego, 1 ćw. XIX wieku, nagrobek Józefa Deskura, zm. w 1856 roku (nr rej. 116/B/95 z dnia 19.05.1995 r.).

Cmentarz parafialny w Kowali

Nagrobek Józefa Aleksandra Starzy- Majewskiego

Mazowszany, park, XIX w.

Park zachował się częściowo. Pozostały drzewostan zlokalizowany jest w otoczeniu stawów. Występuje kilka gatunków drzew m.in. świerk pospolity.

Park w Mazowszanach

5.6. Obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne

Na terenie gminy zlokalizowanych jest dużo kapliczek, krzyży i figur przydrożnych. Obiekty tego typu są rozpowszechnionym elementem krajobrazu nie tylko regionu radomskiego, ale i przeważającej części kraju. Ich ustawianie wiązało się z lokalną tradycją oraz religijnym, duchowym doświadczeniem fundatorów katolickich. Powstawały na pamiątkę ważnych wydarzeń historycznych, sytuacji rodzinnych, z obawy przed chorobami czy wojnami. Miały charakter dziękczynny, suplikacyjny a nawet odstrasżający. Najczęściej wybierano lokalizację w pobliżu świątyń, przy skrzyżowaniach, przy wjeździe do wsi przy mostach, a bardziej osobiste przed domami. Na terenie gminy Kowala występują różne typy: krzyż, krzyże na cokole, figury, kapliczki w formie krzyża na cokole, kapliczki segmentowe, filarowe, słupowa. Najstarszy obiekt na terenie gminy Kowala pochodzi z XVIII wieku. Jest to rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej na słupie, zlokalizowana naprzeciwko kościoła parafialnego p.w. św. Wojciecha w Kowali. Odnacza się pięknym dynamicznej formy i wysokim poziomem wykonania. Innym cennym obiektem jest murowana kapliczka słupowa z 1 poł. XIX wieku, w Parznicach. Najwięcej jest kapliczek w formie krzyża na cokole: w Józefowie z 1902 i 1935 roku, Grabinie z 1935 roku, Rudzie Małej. Występują też kapliczki o prostych, formach, tzw. wnękowe i segmentowe, np.: dwie kapliczki z 1 ćw. XX w. w Kowali, kapliczka z 1909 r. w Rudzie Małej. W Bardzicach zlokalizowany jest kamienny krzyż przydrożny z 1901 roku, ukształtowany dekoracyjnie (podobne w formie są krzyże w Józefowie). Na terenie gminy oprócz wspomnianej figury MB zewidencjonowana jest jeszcze jedna figura MB z 1 poł. XX w. w Mazowszanach. Interesującym zabytkiem jest domkowa kapliczka w Bukowcu z ozdobnym szczytem.

Z komentarzem [U2]:

Kapliczka w Bukowcu

Figura MB Niepokalanie Poczętej w Kowali

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Kapliczka słupowa w Parznicach

Kapliczka wnękowa w Rożkach

Krzyż kamienny w Bardzicach

Kapliczka w Rudzie Małej

5.7. Zabytki ruchome.

Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. - Dz. z 2017 r., poz. 2187)

Na podstawie art. 10 ust. 1 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Po uprawomocnieniu się decyzji nadawany jest numer rejestru z literą „B”. Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, niekubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

W kościele parafialnym p.w. św. Andrzeja Boboli w Bardzicach znajduje się **7** zabytków wpisanych do rejestru zabytków ruchomych pod nr rej. **120/B/95** z dnia 19.06.1995 r. ołtarz główny z 3 ów. XVIII wieku z figurami św. Kazimierza Jagiellończyka i św. Jana Chrzciciela, dwa portale, oraz chór muzyczny związane są z powstaniem świątyni. Na uwagę zasługuje obraz „Zdjęcie z Krzyża” z XIX wieku kopia dzieła Rubensa. Poza tym w kościele są zabytki barokowe nie wpisane do rejestru: ambona, ołtarze boczne z obrazami „św. Rodzina” i wspomnianym przedstawieniem „Zdjęcie z Krzyża”, belka tęczowa z Ukrzyżowaniem. Polichromia powstała w 1977 r. autorstwa Janiny Pol.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Ołtarz główny w Bardzicach z 3 ćw. XVIII w.

Obraz „Św. Rodzina” z XVIII w.

Wnętrze kościoła parafialnego w Bardzicach

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

W kościele parafialnym p.w. św. Wojciecha w Kowali znajdują się 44 zabytki wpisane do rejestru zabytków ruchomych pod nr rej. **116/B/95** z dnia 11.05.1995 r. (w tym nagrobki z cmentarza i figura MB Niepokalanie Poczętej, zlokalizowana naprzeciwko kościoła) oraz prospekt organowy wraz z instrumentem muzycznym - wykonane przez Stanisława Jagodzińskiego w 1924 r. wpisany do rejestru pod nr **B-104** z dnia 27.09.2006 r.

Świątynia posiada bogate, dość jednolite wyposażenie i wystrój późnobarokowy. Znaczna część obiektów powstała w czasie budowy kościoła: ołtarze wraz z obrazami, ambona, chrzcielnica. Interesująca jest grupa epitafiów XIX- wiecznych dekoracyjnie ukształtowanych, umieszczonych na ścianach kościoła: epitafium Matyldy Deskur, epitafium Marianny Rogowskiej, epitafium Zofii Bukowieckiej, epitafium Józefa Lewińskiego, epitafium Antoniny Zabierzowskiej, epitafium Macieja i Anny Zawiszów, epitafium Jana i Marianny Popielów. W rejestrze z znajduje się również tablica fundacyjna z 1801 r., umieszczona nad wejściem głównym.

Wnętrze kościoła parafialnego w Kowali

5.8. Zabytki archeologiczne

W obrębie gminy Kowala w ramach realizacji programu prospekcji terenowej Archeologiczne Zdjęcie Polski zewidencjonowano łącznie 56 stanowisk archeologicznych (na podstawie weryfikacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2010-2013 dla Gminy Kowala). Stanowisko Ruda Wielka stan. 1 AZP 76-67/31 zlokalizowane jest w granicach administracyjnych gminy Wierzbica. Szczegółowa lokalizacja stanowisk archeologicznych dostępna jest w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura Radom.

Wśród zewidencjonowanych 56 stanowisk archeologicznych jedno stanowisko posiada tzw. własną formę krajobrazową. Wpisane zostało do rejestru zabytków Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie i podlega ścisłej ochronie konserwatorskiej:

1.Kowala-Stępocina stan.1, nr obszaru AZP 76-67 wpisu do rej. zabytków:

Dec. nr 332/2012 z dn.13.04.2012 r.

Najstarsze ślady osadnictwa prądziejowego na terenie gminy Kowala pochodzą z epoki schyłkowego paleolitu i mezolitu. Pozostałości bytności grup ludzkich z tego okresu odnaleziono w miejscowościach Bardzice stan.1, Huta Mazowskańska stan.1, Ormińskie stan.1,2, Zenonów stan.7. Okres młodszej epoki kamienia (neolit) reprezentują stanowiska osadnicze związane z kulturą pucharów lejkowatych(Huta Mazowskańska stan.2, Parznice stan.1), kulturą amfor kulistych(Huta Mazowskańska stan.3) i kulturą ceramiki sznurowej (Rożki stan.1,2). Duże nasycenie stanowiskami archeologicznymi o charakterze pracowni krzemieniarskich sięgających chronologią epoki kamienia i wczesnej epoki brązu odnotowano na terenie miejscowości Kowala-Stępocina stan.2,3,6,7,a także na stanowiskach Maliszów stan.1, Ruda Mała stan.1, Załawie stan.2. Ślady osadnictwa przypadające na epokę brązu to m.in. Huta Mazowskańska stan.2,3,4 Kowala-Kolonia stan.1,3,4, Załawie stan.4,6. Niezwykle interesująco przedstawia się okres wczesnego i późnego średniowiecza zewidencjonowany na stanowiskach Kowala-Stępocina stan.1,2,4,7,8, Kowala-Kolonia stan.1,3,Kończyce stan.1, Mazowszany stan.1, Trabllice-Kolonia stan.2,4. Ostatnią chronologicznie grupę stanowisk wyróżniają znaleziska, które łączyć należy z okresem nowożytnym (Augustów stan.1, Kończyce stan.1, Kowala-Kolonia stan.1,2,3,Kowala-Stępocina stan.8, Mazowszany stan.1, Trabllice-Kolonia stan.3,4.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Jednym z najwartościowszych stanowisk archeologicznych na terenie gminy pod względem naukowo-badawczym, a także archeoturystycznym, jest grodzisko stożkowate w miejscowości Kowala-Stępcocina stan.1. Obiekt zlokalizowany jest w sąsiedztwie pozostałości zabytkowego założenia parkowego na szczycie rozległego wzgórza morenowego położonego w otulinie rozległego terenu leśnego. Posiada formę ziemnego kopca o średnicy ok.40 m, który otaczają pozostałości suchej obecnie fosy i dookólnego wału. Prace archeologiczne na omawianym stanowisku prowadzone były pod koniec lat 70-tych XX w. przez Pracownię Konserwacji Zabytków (PP PKZ) Oddział w Łodzi. Badania sondażowo – weryfikacyjne wykazały, iż obiekt funkcjonował od przełomu XIII/XIV w. do przełomu XV/XVI w. Na majdanie grodziska odkryto pozostałości spalonej, drewnianej zabudowy w typie wieży mieszkalno-obronnej. Fundatorami gródka byli prawdopodobnie przedstawiciele rodu Habdanków. Ze względu na swoje walory historyczno-krajobrazowe, obiekt po odpowiednim zagospodarowaniu terenu i przystosowaniu na potrzeby zwiedzających, mógłby stanowić jedną z ciekawszych atrakcji turystycznych związanych z dziedzictwem archeologicznym w regionie radomskim.

Grodzisko w Kowali-Stępcocinie. Widok od strony płd.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Grodzisko w Kowali-Stępcinie. Widok od strony płn-wsch. na relikty fosy i wału ziemnego

5.9. Zabytki w zbiorach muzealnych.

W granicach administracyjnych gminy nie funkcjonuje placówka prowadząca działalność stricte muzealną. Zabytki archeologiczne z obszaru gminy Kowala, pozyskane w czasie badań wykopaliskowych (prace sondażowo – weryfikacyjne na grodzisku stożkowatym w Kowali–Stępcinie stan.1), a także prospekcji powierzchniowej prowadzonej w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski znajdują się w zbiorach Działu archeologii Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu. W miejscowości Trablice-Pelagiów w drewnianym budynku dawnej plebanii znajduje się izba biograficzna poświęcona pamięci ks. Romana Kotlarza. Na ekspozycji można obejrzeć m.in. zdjęcia i historyczne dokumenty związane z życiem i działalnością duszpasterską duchownego.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Fragment wystawy w Izbie pamięci poświęconej ks. Romanowi Kotlarzowi www.kowala.pl

5.10. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne gminy, charakteryzuje się w głównej mierze podtrzymywaniem lokalnych tradycji ludowo-folklorystycznych, podkreślających wartości związane z tożsamością regionalną tego terenu. Tradycję tą na obszarze gminy kultywują zespoły: Stępcianki z Kowali, Niezapominajka z Maliszowa, a także dziecięcy zespół ludowy Przepióreczki z Publicznej Szkoły Podstawowej w Kowali.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Zespół Stępcianki z Kowali-Stępciny www.gopskowala.pl

5.11. Miejsca Pamięci Narodowej.

Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 1h ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r., poz. 2187) podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Miejscem Pamięci Narodowej może być:

1/ grób lub cmentarz wojenny

2/ nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec;

3) inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa.

Rada do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej działa na podstawie art. 7 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2017 r. poz. 972).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Rada do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej jest organem opiniodawczo-doradczym ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w sprawach zarządzania, finansowania oraz polityki kulturalnej w zakresie muzealnictwa oraz spraw związanych z miejscami pamięci narodowej, w tym pomnikami zagłady.

Wojewoda wydaje zezwolenie na remonty i stawienie nowych nagrobków na grobach wojennych w trybie art. 5 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2017, poz. 681).

Grobami wojennymi

Na terenie Gminy Kowala znajdują się niżej wymienione Miejsca Pamięci Narodowej:

Rożki - płyta na stacji PKP -ku czci ofiar terroru (z dnia 01.10.2002 r.)

Rożki - płyta na stacji PKP - ku czci ofiar terroru (z 1971 r.)

Kosów - płyta z krzyżem w lesie w Kosowie- ku czci ofiar terroru

Bardzice -grób na cmentarzu w Bardzicach- ku czci zamordowanych uczestników BCH

Bardzice- mogiła na cmentarzu w Bardzicach- ku czci poległych żołnierzy AK

Bardzice -grób na cmentarzu w Bardzicach - mogiła uczestnika AK

Kowala -mogiła na cmentarzu w Kowali - mogiła ku czci poległych

Kowala -mogiła na cmentarzu w Kowali- mogiła żołnierzy WP 1939 r.

Kowala- obelisk krzyż cmentarz w Kowali -ku czci poległych powstańców styczniowych w bitwie w styczniu 1863 r. (z 1984 r.)

Kowala- obelisk park w Kowali bitwa z dnia 21 sierpnia 1863 roku 1984

Rożki - krzyż z płytą marmurową czarną z nazwiskami przy stacji PKP Rożki - upamiętnia zamordowanych w Rożkach uczestników ruchu oporu AK w dniu 12.10.1942 r.(z dnia 01.10.2002 r.)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Rožki - płyta miedziana na budynku stacji PKP - w hołdzie straconym uczestnikom ruchu oporu na stacji rożki oraz pomordowanym z terenu GRN kowala w latach 1939-1945 (z dnia 1971 r.)

Pomnik ku czci powstańców styczniowych poległych w bitwie pod Kowalą w 1863r. www.stara.pspkowala.pl

5.12. Gminna Ewidencja Zabytków dla Gminy Kowala.

Zgodnie z art. 21 w/w ustawy podstawą opracowania programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Według rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r., w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113, poz. 661) GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia lub przechowywania, zwięzły opis cech i wartości kulturowych oraz wskazanie właściciela i posiadacza zabytku.

GEZ		KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa	2. Czas powstania			
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym.				4. Adres
				5. Przynależność administracyjna
				województwo
				powiat
				gmina
				6. Formy ochrony
				7. Opisanie karty adresowej (autor, data i podpis)

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków.

Na podstawie nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. (Dz. U. 2010 r. nr 75 poz. 474), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r. (art. 7) określone zostały zabytki, które powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.

Są to zabytki nieruchome:

- wpisane do rejestru zabytków,

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki nieruchome wyznaczone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zweryfikowana gminna ewidencja zabytków nie jest zamknięta i może być zwiększana zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Aktualnie w gminnej ewidencji zabytków znajduje się:

Kościóły	- 2
Parki	- 3
Cmentarze	- 1
Kapliczki	- 14
Miejsca Pamięci Narodowej	- 12 (w gminnej ewidencji zabytków: 0
Kaplice	- 1
Budynki folwarczne	- 1
Inne obiekty sakralne	- 8
Domy drewniane:	- 3

W sumie: 34 obiektów

W celu przeprowadzenia prac remontowych, wymagających pozwolenia na budowę (przebudowa dachu, rozbudowa budynku) przy zabytku znajdującym się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy wystąpić z wnioskiem do Starostwa Powiatowego w Radomiu. Pozwolenie na budowę zostanie wydane po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku prac nie wymagających pozwolenia na budowę właściciel zabytku gminnego zgłasza prace do starostwa powiatowego, które zostają zaopiniowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie jest zamkniętym dokumentem. Po zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków może zostać włączony lub wyłączony z gminnej ewidencji zabytków.

6. STAN ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTEKÓW ORAZ RODZAJE ZAGROŻEŃ.

Stan zachowania zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków należy uznać za dostateczny.

W najgorszym stanie są historyczne nagrobki z cmentarza parafialnego w Kowali oraz figura przedstawiająca Matkę Boską Niepokalanie Poczętą Kowali (pilnie wymagają przeprowadzenia kompleksowych prac konserwatorskich ze względu na silną korozję kamienia).

Planowane jest przeprowadzenie remontu generalnego kościoła drewnianego w Bardzicach oraz remontu elewacji, w tym izolacji kościoła p.w. św. Wojciecha w Kowali.

Prac rewitalizacyjnych wymaga park podworski w Kowali (przeprowadzenie pielęgnacyjnych cięć w drzewostanie, usunięcie samosiejów, wykonanie nowych nasadzeń zgodnie z charakterem parku, wytyczenia alejek, wykonanie małej architektury, itp.)

Miejsca pamięci narodowej są na bieżąco porządkowane i odnawiane. Obiekty małej architektury (kapliczki, krzyże i figury przydrożne) zasadniczo znajdują się w dobrym lub dostatecznym stanie zachowania, dzięki opiece społeczności lokalnych. Należy przy tym zwrócić uwagę na obiekty wykonane z kamienia (piaskowca), który jest podatny na wpływ niekorzystnych warunków atmosferycznych.

Budynki drewniane w Mazowszanach (dom, chlewik, stodoła) oraz dom w Rożkach ze względu na katastrofalny stan techniczny i brak możliwości wykonania remontu zostały wyłączone z gminnej ewidencji zabytków.

Parki w Mazowszanach i Kosowie są uporządkowane. Budynek spichlerza w Kosowie jest zabezpieczony.

7. REALIZACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2010-2013.

W poprzednich latach w gminie Kowala przeprowadzono wiele działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków jak i wypromowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego:

- w 2012 r. zostało wpisane do rejestru zabytków województwa mazowieckiego stanowisko archeologiczne o tzw. własnej formie krajobrazowej (grodzisko stożkowate) w miejscowości Kowala-Stępocina
- Od 2014 r. funkcjonuje w budynku dawnej plebanii w Trablicach-Pelagowie izba pamięci, gdzie eksponowana jest stała wystawa pod nazwą „Ksiądz musi zaprzestać...” poświęcona życiu ks. Romana Kotlarza -legendarnego kapelana Radomskiego Czerwca'76.
- w ramach realizacji projektu „ROWER”. realizowanego w latach 2011 – 2014 w ramach Osi IV Leader Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich zostały wyznaczone trasy rowerowe i powstała infrastruktura turystyczna oraz wydano mapy i foldery turystyczne
- wydanie w 2014 r. publikacji: Kowala w powiecie radomskim : przeszłość - teksty źródłowe - 21 sierpnia 1863 roku, pod red. Stanisława Zielińskiego

8. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy oraz krajobrazu kulturowego gminy została wykonana w oparciu o wizje lokalne w terenie, przegląd dostępnej literatury oraz dokumentów gminnych, dokumentacji konserwatorskiej znajdującej się

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu i informacji uzyskanych w gminie.

Mocne Strony	Słabe Strony
<p>Sąsiedztwo dużego miasta (Radomia),</p> <p>Brak większych zakładów produkcyjnych zanieczyszczających środowisko.</p> <p>Występowanie wielu szlaków turystycznych.</p> <p>Działalność Lokalnej grupy Działania „Wspólny trakt” i innych organizacji społecznych.</p> <p>Różnorodność typów zabytków w gminnej ewidencji zabytków oraz innych nie objętych ochroną konserwatorską (obiekty przydrożne, kościoły, cmentarz, parki).</p> <p>Opieka społeczności lokalnych nad krzyżami i kapliczkami przydrożnymi.</p> <p>Organizowanie regionalnych imprez kulturalnych</p> <p>Wydanie publikacji dot. historii gminy Kowala.</p> <p>Wykorzystywanie zewnętrznych środków finansowych odnośnie prac przy zabytkach lub rozwoju infrastruktury turystycznej.</p> <p>Funkcjonowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla gminy Kowala, zawierającego zasady ochrony konserwatorskiej dla obiektów i obszarów zabytkowych.</p>	<p>Brak oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków (objętych ochroną prawną).</p> <p>Brak dotowania prac przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.</p> <p>Prowadzenie w niewystarczającym stopniu prac remontowych i konserwatorskich.</p> <p>Występowanie zabytków, będących w złym stanie zachowania.</p> <p>Brak dużych obszarów przyrodniczych chronionych prawnie.</p> <p>Brak zabytków o wartościach ponadregionalnych.</p>

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Szanse	Zagrożenia
<p>Podjęcie działań administracyjnych na rzecz poprawy stanu zachowania zabytków.</p>	<p>Postępująca degradacja części zabytków. Brak działań konserwatorskich (cmentarz parafialny)</p>
<p>Włączanie kolejnych zabytków do gminnej ewidencji zabytków.</p>	<p>Prowadzenie prac remontowych w sposób niezgodny ze standardami konserwatorskimi i budowlanymi (dot. głównie kapliczek przydrożnych).</p>
<p>Zwiększenie ruchu turystycznego związanego z zabytkami, zlokalizowanymi na terenie gminy (głównie rowerowego).</p>	<p>Występowanie zagrożeń zewnętrznych: pożary, powodzie.</p>
<p>Możliwość ubiegania się o środki zewnętrzne na projekty związane z kulturą i turystyką.</p>	<p>Niewystarczające działania dotyczące pozyskiwania środków na zachowanie dziedzictwa kulturowego.</p>
<p>Inicjowanie lokalnych działań na rzecz opieki nad zabytkami.</p>	<p>Brak środków finansowych własnych na realizację działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.</p>
<p>Dalszy wzrost świadomości kulturowej wśród mieszkańców gminy Kowala.</p>	
<p>Zachowanie czystego środowiska przyrodniczego oraz wartościowego krajobrazu kulturowego gminy Kowala.</p>	

9. Założenia Gminnego Programu Opieki nad zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2017-2020

Uwzględniając cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w wyniku dokonanej kompleksowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Gminie Kowala w oparciu o inne dokumenty strategiczne utworzone na poziomie gminy zostały sformułowane następujące priorytety w perspektywie wieloletniej, kierunki i działania w perspektywie 4 letniej.

Priorytet 1.	
Dokumentacja dziedzictwa kulturowego.	
Kierunki	Działania
1. Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków.	1. Włączanie do GEZ nowych obiektów zabytkowych, które zostaną uznane za wartościowe np. kapliczki, figury, krzyże przydrożne, obiekty architektury itp. 2. Wylączenie z GEZ w przypadku np. zniszczenia zabytku, utraty wartości zabytkowych i wydawanie stosownych uchwał w tych sprawach. 3. Udostępnienie wykazu Gminnej Ewidencji Zabytków mieszkańcom gminy oraz tekstu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.
2. Monitorowanie stanu zachowania obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz stanu prawnego dotyczącego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	4. Wyznaczenie osoby zajmującej się sprawami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (znajomość przepisów prawa, współpraca z pracownikami urzędu konserwatorskiego, wiedza na temat zasobów zabytkowych gminy, itp.) 5. Dokonywanie przeglądów obiektów z gminnej ewidencji zabytków z udziałem pracowników

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

urzędu konserwatorskiego.

6. Współpraca z Urzędem konserwatorskim, Starostwem Powiatowym i innymi urzędami i instytucjami zajmującymi się ochroną zabytków.

Priorytet 2

Ochrona dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego.

Kierunki	Działania
1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	1. Przygotowanie gminnego mechanizmu finansowego mającego na celu dofinansowanie prac przy zabytkach, będących własnością osób prywatnych, organizacji pozarządowych czy wspólnot, na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. 2. Podjęcie we współpracy z właścicielami, organizacjami pozarządowymi i urzędem konserwatorskim działań administracyjnych mających na celu prowadzenie prac konserwatorskich przy barokowej figurze Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej w Kowali oraz najstarszych nagrobków na cmentarzu parafialnym w Kowali. 3. Prace rewitalizacyjne zabytkowego założenia parkowego w Kowali 4. Bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej.
2. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.	5. Walka z samowolami budowlanymi 6. Podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska. 7. Zwiększenie nasadzeń w parku w Kosowie i utrzymanie charakteru miejsca jako dawnego

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

3. Ochrona wartości przestrzennych

- parku podworskiego.
8. Aktualizacja zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i studium uwarunkowań przestrzennych i kierunków rozwoju gminy Kowala
9. Ochrona widokowa zespołu sakralnego kościoła p.w. św. Wojciecha w Kowali.
10. Stworzenie kompleksowego projektu zagospodarowania terenu grodziska stożkowatego w Kowali – Stępcinie pod kątem jego ochrony i udostępnienia dla ruchu turystycznego w tym jego oznakowanie i uczytelnienie formy.

Priorytet 3

Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.

Kierunki

Działania

1. Promowanie dziedzictwa kulturowego gminy.

1. Propagowanie działań mających na celu zachowanie tradycji ludowych i obrzędów.
2. Wspieranie i inicjowanie konkursów, wystaw, praktyk odnośnie zabytków występujących na terenie powiatu- środki własne, zewnętrzne- współpraca z gminami, właścicielami zabytków, organizacjami społecznymi, instytucjami kultury, osobami prywatnymi.
3. Dalsze funkcjonowanie izby historycznej ks. Kotlarza w Trablicach- Pelagowie.

2. Edukacja w zakresie wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy.

4. Kształtowanie tożsamości lokalnej poprzez wspieranie istniejących i powstających organizacji społecznych, ukierunkowanych na opiekę nad pamiątkami historii, zdobywanie wiedzy historycznej i dzielenie się nią społeczności lokalnej.
5. Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

3. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby turystyczne.

6. Oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków- znakiem: obiekt chroniony prawnie - we współpracy ze Starostwem Powiatowym w Radomiu.

7. Wprowadzenie dodatkowego oznakowania obiektów zabytkowych na drogach wojewódzkich, powiatowych i gminnych w celu ułatwienia dojazdu do zabytków.

8. Ustalenie z właścicielami najcenniejszych obiektów zabytkowych zasad ich udostępniania w celach turystycznych (Kościoły parafialne w Bardzicach i Kowali).

9. Wprowadzenie działań zmierzających do poprawy infrastruktury turystycznej w gminie

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd Gminy Kowala. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez szereg działań władz gminy jak również jednostek podległych i współpracujących zmierzających do osiągnięcia określonych w przedmiotowym dokumencie celów. Program jest skierowany przede wszystkim do społeczności lokalnej dzięki akceptacji i współpracy której realizacja programowych celów będzie mogła mieć szanse powodzenia i w konsekwencji ma jej przynieść wymierne korzyści.

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Kowala wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów: instrumenty prawne, instrumenty finansowe, instrumenty społeczne, instrumenty koordynacji, instrumenty kontrolne.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Instrumenty prawne

- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- uchwały rady gminy.

Instrumenty finansowe

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania,
- zachęty finansowe,
- programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy UE,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Instrumenty społeczne

- edukacja z zakresu dziedzictwa kulturowego,
- informacja,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- współpraca z sąsiadującymi samorządami dla tworzenia wspólnej subregionalnej polityki.

Instrumenty koordynacji

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- programy ochrony środowiska,
- programy prac konserwatorskich,
- studia i analizy, koncepcje,
- plany rewitalizacji,
- umowy i porozumienia,
- kontrakty,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi,
- współpraca z diecezją radomską w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami sakralnymi.

Instrumenty kontrolne

- aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków),
- monitoring stanu dziedzictwa kulturowego,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

11. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Wójt Gminy ma obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Sprawozdanie to ma być przedstawione Radzie Gminy.

W celu dokonania oceny gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala niezbędne jest prowadzenie monitoringu działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku (wpisanego do rejestru zabytków) wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy tym zabytku (art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

Jednocześnie w/w ustawa wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach (art. 74):

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego. Priorytet 1: „Ochrona zabytków” Można starać się o przyznanie środków finansowych na następujące zadania: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).
- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Pozyskane fundusze można wykorzystać na: - ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego; zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego); - konserwację i rewaloryzację zabytków; - zabezpieczenie zabytków przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych; - udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005 r., Nr 112, poz. 940) oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2013 r., poz. 784),

Inne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa to:

- Środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- Środki z Regionalnych Programów Operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;
- Środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej
- Środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw - zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- **Środki własne gminy- zgodne z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.**

Informacje na temat zasad i kryteriów dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na następujących stronach internetowych: Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach:

- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków www.mwzk.pl (dotacje)
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” www.mkidn.gov.pl

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Celem Programu „Dziedzictwo kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków
- Wspieranie działań muzealnych
- Kultura ludowa i tradycyjna
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
- Ochrona zabytków archeologicznych
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego
- Miejsca Pamięci Narodowej
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Rozwój Infrastruktury Kultury” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura i Środowisko 2014-2020” w obszarze: *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego i Rozwój Zasobów Kultury*. www.pois.gov.pl
- Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” – www.rpo.mazowia.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał ludzki” – www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” – www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.fundusznngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym - www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

- Informacje o udzielaniu dotacji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, m.in. dla powiatów i gmin ze środków Województwa Mazowieckiego - www.mazovia.pl
- **Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014- 2020 (Rozwój i Odnowa Wsi)** - www.minrol.gov.pl
- **Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich** - www.ksow.pl.

Informacje o dotacjach na zabytki znajdujących się w GEZ można uzyskać w Lokalnej Grupie Działania „Wspólny trakt”.

- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego- Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju to

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski oraz wspieranie działań mających na celu trwałe upamiętnienie tych wydarzeń, zwiększenie wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

W ramach programu mogą być finansowane m. in. remonty obiektów grobownictwa wojennego (szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik nr 1 do Programu).

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury niebędące muzeami w rozumieniu ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 2012, poz. 987)2;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) jednostki samorządu terytorialnego;
- 4) uczelnie publiczne i uczelnie niepubliczne;
- 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Podstawowa Bibliografia

Dunin –Borkowski J.S., Spis nazw szlachty polskiej, Lwów 1887

Gloger Z., Geografia historyczna ziem dawnej Polski, Kraków 1903

Krzepela J., Małopolskie rody ziemiańskie , Kraków 1928

Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1988

Katalog zabytków sztuki w Polsce , t. III, red. J. Z. Łoziński , B. Wolff, z.10 , Warszawa 1961

Nierychlewska A., Budownictwo obronne w powiecie radomskim w okresie od XIII do XVIII wieku, Radom 2002

Słownik Królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski i in., Warszawa 1880-1902

Turystyczne Szlaki Rowerowe, Małgorzata Pyrka, Dariusz Mariusz Zając, Radom 2004

Piątkowski S., Kowala- wieś powiatu radomskiego i jej okolice od czasów najdawniejszych do schyłku XX w., Kowala

W internecie

www.kowala.pl

www.wspólny.trakt.pl

www.muzeumliteratury.pl

www.polskiezabytki.pl

www.drewnianemazowsze.pl/Bardzice/

www.kosciolydrewniane.pl/Bardzice/

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Załącznik nr 1

Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla Gminy Kowala (po weryfikacji terenowej w 2017 r.)

GEZ Lp.	Miejscowość	Obiekt , czas powstania	Nr. ewid. działki	Uwagi
1.	Bardzice	Kościół drewniany 3 ćw. XVIII w.	1019/1	Parafia pw. św. Andrzeja Boboli Bardzice 18 26-624 Kowala-Stępcocina Wpis do rejestru zabytków nr 176/A/82 z 18.06.1982 r.
2.	Bardzice	Dzwonnica drewniana 3 ćw. XVIII w.	1019/1	Parafia pw. św. Andrzeja Boboli Bardzice 18 26-624 Kowala-Stępcocina
3.	Bardzice	Brama drewniana, 3 ćw. XX w.	1029/3	Parafia pw. św. Andrzeja Boboli Bardzice 18 26-624 Kowala-Stępcocina
4.	Bardzice	Drewniane ogrodzenie kościoła wraz z kapliczkami 3 ćw. XX w.	1019/1, 1122/3, 1031/2, 1030/2, 1029/3	Parafia pw. św. Andrzeja Boboli Bardzice 18 26-624 Kowala-Stępcocina
5.	Bardzice	Drewniane rzeźby i kapliczki na terenie wokół kościoła 2 poł. XX w.	1019/1, 1122/3, 1031/2, 1030/2, 1029/3	Parafia pw. św. Andrzeja Boboli Bardzice 18 26-624 Kowala-Stępcocina

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

6.	Bardzice	Krzyż na cokole 1901 r.	1111, 1119	W centrum wsi
7.	Bardzice-Kolonia	Krzyż na cokole 1931 r.	943	
8.	Bukowiec	Kapliczka domkowa, murowana 1 ćw. XX w.	605	
9.	Dąbrówka Warszawska	Kapliczka w formie krzyża na cokole 1918 r.	1117	
10.	Grabina	Kapliczka w formie krzyża na cokole 1939 r.	137	
11.	Grabina	Dom murowany z kamienia XIX/XX w.	313	Posesja nr 7
12.	Grabina	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	272	Posesja nr 9
13.	Grabina	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	317	Posesja nr 10
14.	Huta Mazowszany	Kapliczka w formie krzyża na cokole 1946 r.	382/1	
15.	Józefów	Kapliczka w formie krzyża na cokole 1902 r.	10	Po prawej stronie drogi nr 733 Józefów-Maliszów.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

16.	Józefów	Kapliczka w formie krzyża na cokole 1935	40	
17.	Kosów	Park podworski XIX/ XX w.	80/7	
18.	Kosów	Spichlerz murowany XIX/XX w.	80/5	
19.	Kosów	Kapliczka murowana segmentowa I poł. XX w.	17/10	
20.	Kowala	Kościół murowany 1796-1806	2548	Parafia pw. św. Wojciecha Kowala 93 26-624 Kowala Wpis do rejestru zabytków nr 455/A/57 z 28.10.1957 r., 389/A/67 z 21.06.1967 oraz 78/A/ z 10.03.1981r.
21.	Kowala	Dzwonnica murowana pocz. XIX w.	2548	Parafia pw. św. Wojciecha Kowala 93 26-624 Kowala Wpis do rejestru zabytków nr 455/A/57 z 28.10.1957 r., 389/A/67 z 21.06.1967 oraz 78/A/ z 10.03.1981r.
22.	Kowala	Brama kościelna, pocz. XIX w.	2548	Parafia pw. św. Wojciecha Kowala 93 26-624 Kowala

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

23.	Kowala	Ogrodzenie kościelne murowane pocz. XIX w.	2548	Parafia pw. św. Wojciecha Kowala 93 26-624 Kowala
24.	Kowala	Cmentarz przykościelny pocz. XIX w.	2548, 2545/1	Parafia pw. św. Wojciecha Kowala 93 26-624 Kowala Wpis do rejestru zabytków nr 466/A z 05.11.1991 r.
25.	Kowala	Figura Matki Boskiej XVIII w.	2035/11	Naprzeciwko kościoła pw. św. Wojciecha
26.	Kowala	Kapliczka murowana 1 ćw. XX w.	2694	
27.	Kowala	Park podworski 1 ćw. XX w.	2035/11	Wpis do rejestru zabytków nr 764 z 18.12.1957 r.
28.	Kowala 102	Plebania murowana 1 ćw. XX w.	2539/1	
29.	Mazowszany 18	Figura Matki Boskiej 1 ćw. XX w. .	115/11	
30.	Mazowszany 19	Park podworski 1 ćw. XX w.	146/1	Wpis do rejestru nr 753 z 19.12.1957 r.
31.	Parznice	Kapliczka murowana pocz. XIX w.	243	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

32.	Rożki	Kapliczka segmentowa 1925 r.	108	
33.	Ruda Mała	Krzyż na cokole 1909 r.	247	
34.	Ruda Mała	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	133, 440	Posesja nr 47

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

Załącznik nr 2

Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie Gminy Kowala

(na podstawie weryfikacji terenowej prowadzonej w ramach Gminnej Ewidencji Zabytków i Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2010-2013 dla Gminy Kowala).

L.p.	Miejscowość	Numer stanowiska w obrębie miejscowości	Obszar AZP i numer stanowiska archeologicznego w obrębie obszaru	Funkcja	Chronologia
1.	Augustów	1	AZP 75-67/8	punkt osadniczy	okres nowożytny XVII-XVIII w.
2.	Bardzice	1	AZP 76-68/16	śląd obozowiska	mezolit- wczesna epoka brązu
3.	Dąbrówka Zabłotnia	1	AZP 76-67/12	śląd obozowiska	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
4.	Dąbrówka Zabłotnia	2	AZP 76-67/13	śląd obozowiska	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
5.	Huta Mazowskańska	1	AZP 75-68/41	śląd obozowiska	paleolit schyłkowy – neolit
6.	Huta	2	AZP 75-68/42	Punkt	kultura pucharów

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

	Mazowskańska			osadniczy punkt osadniczy	lejkowatych (neolit) epoka brązu
7.	Huta Mazowskańska	3	AZP 75-68/43	śląd obozowiska punkt osadniczy osada	kultura amfor kulistych epoka kamienia k. trzciniecka neolit-epoka brązu
8.	Huta Mazowskańska	4	AZP 75-68/44	punkt osadniczy	epoka brązu
9.	Kończyce	1	AZP 75-67/7	osada	okres późno średniowieczny XIV-XV w. okres nowożytny XVI-XVIII w.
10.	Kowala- Kolonia	1	AZP 75-67/9	osada osada osada	epoka kamienia – wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze X-XII w. okres nowożytny XVI-XVII w.
11.	Kowala- Kolonia	2	AZP 75-67/10	osada	okres nowożytny

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

					XV- XVII w.
12.	Kowala- Kolonia	3	AZP 75-67/11	osada osada osada	wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze IX-XI w. okres nowożytny XVII-XVIII w.
13.	Kowala- Kolonia	4	AZP 75-67/12	osada	epoka brązu
14.	Kowala Sępocina	1	AZP 76-67/1	grodzisko stożkowate	wczesne średniowiecze XI-XII w. średniowiecze XIII-XV w.
15.	Kowala Sępocina	2	AZP 76-67/2	pracownia krzemieniarska osada	epoka kamienia – wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze XIII w.
16.	Kowala Sępocina	3	AZP 76-67/3	pracownia krzemieniarska punkt osadniczy	epoka kamienia - wczesna epoka brązu okres nowożytny
17.	Kowala Sępocina	4	AZP 76-67/4	osada	wczesne średniowiecze XI-XIII w.
18.	Kowala Sępocina	5	AZP 76-67/5	śląd obozowiska	epoka kamienia - wczesna epoka brązu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

19.	Kowala Stępcocina	6	AZP 76-67/6	pracownia krzemieniarska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
20.	Kowala Stępcocina	7	AZP 76-67/7	pracownia krzemieniarska osada	epoka kamienia- wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze XII w.
21.	Kowala Stępcocina	8	AZP 76-67/8	śląd obozowiska osada osada	epoka kamienia- wczesna epoka brązu wczesne średni. XIII w. okres nowożytny
22.	Maliszów	1	AZP 76-67/29	pracownia krzemieniarska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
23.	Maliszów	2	AZP 76-67/30	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
24.	Mazowszany	1	AZP 75-67/13	osada osada osada	wczesne średniowiecze XI-XIII w. okres późnego średniowiecza XIV-XV w. okres nowożytny XVI-XVIII w.
25.	Młodocin Mniejszy	1(2)	AZP 75-66/1	znalezisko lužne cmentarzysko	okres neolitu k. amfor kulistych k. ceramiki sznurowej

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

26.	Młodocin Mniejszy	2(1)	AZP 76-66/12	pracownia krzemieniarska	paleolit schyłkowy
27.	Ormińskie	1	AZP 76-67/22	Ślad obozowiska	epoka kamienia - paleolit schyłkowy
28.	Ormińskie	2	AZP 76-67/23	śląd obozowiska punkt osadniczy	mezolit okres nowożytny
29.	Ormińskie	3	AZP 76-67/24	pracownia krzemieniarska	wczesna epoka brązu
30.	Ormińskie	4	AZP 76-67/25	śląd obozowiska	epoka kamienia
31.	Ormińskie	5	AZP 76-67/26	śląd obozowiska	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
32.	Parznice	1	AZP 76-67/16	śląd obozowiska punkt osadniczy	epoka kamienia - wczesna epoka brązu kultura pucharów lejkowatych

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

				osada	(neolit) epoka brązu
33.	Podgórze	1	AZP 76-67/46	punkt osadniczy	starożytność
34.	Podgórze	2	AZP 76-67/47	śląd obozowiska	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
35.	Rożki	1	AZP 76-67/14	znalezisko luźne	kultura ceramiki sznurowej (neolit)
36.	Rożki	2	AZP 76-68/25	śląd osadnictwa	kultura ceramiki sznurowej (neolit)
37.	Ruda Mała	1	AZP 76-67/27	pracownia krzemieniarska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
38.	Ruda Mała	2	AZP 76-67/28	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
39.	Ruda Wielka	1	AZP 76-67/31	osada	wczesne średniowiecze
40.	Trablice	1	AZP 75-68/76	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
41.	Trablice	2	AZP 75-68/77	śląd obozowiska	epoka kamienia
42.	Trablice	3	AZP 75-68/78	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

				punkt osadniczy	epoka żelaza
43.	Trablice-Kolonia	1	AZP 75-67/16	osada	okres nowożytny XVI-XVIII w.
44.	Trablice-Kolonia	2	AZP 75-67/17	śląd obozowiska punkt osadniczy	epoka kamienia wczesne średniowiecze IX-X w. okres późnego średniowiecza XIV-XV w.
45.	Trablice-Kolonia	3	AZP 75-67/18	osada	okres nowożytny XVII-XVIII w.
46.	Trablice-Kolonia	4	AZP 75-67/19	osada	neolit k.trzcieniecka wczesna epoka brązu okres późnego średniowiecza XIV-XV w. okres nowożytny XVI-XVII w.
47.	Walentynów	1	AZP 76-67/17	śląd obozowiska	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
48.	Załawie	1	AZP 76-67/9	śląd	epoka kamienia-

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

				obozowiska	wczesna epoka brązu
49.	Załawie	2	AZP 76-67/10	pracownia krzemieniarska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
50.	Załawie	3	AZP 76-67/11	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
51.	Zenonów	1	AZP 75-68/34	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
52.	Zenonów	2	AZP 75-68/35	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
53.	Zenonów	3	AZP 75-68/36	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
54.	Zenonów	4	AZP 75-68/37	śląd obozowiska punkt osadniczy osada	epoka kamienia - wczesna epoka brązu k. pucharów lejkowatych okres neolitu k. łużycka epoka brązu
55.	Zenonów	5	AZP 75-68/38	śląd obozowiska	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
56.	Zenonów	6	AZP 75-68/39	punkt osadniczy punkt osad	k. łużycka epoka brązu okres starożytny

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2018-2021

				punkt osadniczy	okres nowożytny XVI-XVIII w.
57.	Zenonów	7	AZP 75-68/40	śląd obozowiska	epoka kamienia-schyłkowy paleolit

- (stanowisko Ruda Wielka stan.1 AZP 76-67/31, zlokalizowane jest w granicach administracyjnych gminy Wierzbica- korekta do AZP
- Młodocin Mniejszy stan.1(2) – korekta do AZP
- Młodocin Mniejszy stan.2(1) – korekta do AZP